

Частина – III

Будівничі степових пірамід

Частина III Будівничі степових пірамід

15. Василівка у вирі світової неолітичної революції

Теплі тисячоліття післяльодовикової доби перетворили Василівський край з холодного тундростепу на майже сучасний степ. Відтоді наших земляків на сторінках історичних підручників часто величають степовиками. Але насправді вони жили не в голому степу, а в благодатних річкових долинах, які той степ перетинали. Так само, як пустельники живуть не серед барханів неозорих пісків, а туляться до родючих оаз посеред безкраїх пустель. Тож, влучніше було би називати наших земляків Новокам'яної доби не степовиками, а ... річковиками ☺

А річка – це завжди риба, птахи та звірі, які зі всього степу тягнуться до неї на водопій (див. фото 15.1). Тому "річкові василівці" природно стали вправними рибалками та мисливцями.

Фото 15.1. Залишки Дніпрових плавень поблизу Василівки: дивовижні лабіринти проток, мілководні плеса і чарівний водний світ навпроти залізничної платформи 1117 км

Проте це вже були не ті дикуни-мисливці, як колись! Вся справа в тому, що поруч з нами, десь ген за обрієм, куди на ніч ховається сонце, оселилися дивні чужинці, які вміли вирощувати зернові й технічні рослини, розводити свійських тварин, ліпити глиняний посуд, плести тканини та володіли ще багатьма корисними знаннями. На щастя василівців, степи їх не надто цікавили, бо були непридатними для тодішніх можливостей землеробства, інакше б нечисленні василівські племена не витримали протистояння з ними. А так, прогресивні сусіди зупинилися десь на межі лісу й степу, і потяглися довгі сотні років приглядань і запозичень цікавих навичок: гончарства, ткацтва, а згодом і скотарства (землеробство для Василівки ще довго було збитковим). В такий спосіб, у VI – IV-му тис. до н.е. василівці, через стадію керамічного мезоліту, поступово перейшли до відновлювальних методів господарювання, тобто Неоліту – Новокам'яної доби (див. мал. 15.2).

Іноді може здатися, що наш край був відсталішим від земель Близького Сходу, або навіть від тих же Трипільських сусідів, бо всі прогресивні технології прижилися в нас із запізненням у 4 тис. років. Але чи такими вже потрібними нам були ті нововведення, коли життя в Придніпровських плавнях і без них часто нагадувало біблійний Рай?

Мал. 15.2. З певною долею ідеалізації, неолітичні василівці виглядали й жили приблизно так, як ми сьогодні мріємо провести свою літню відпустку ☺

(малюнок зі Всемережжя)

Як же змінилося життя василівців з їхнім переходом до Нової Кам'яної доби? В чому полягала її новизна й революційність?

Головною відмінністю Неоліту від попередніх епох став принципово новий спосіб отримання людьми калорій для підтримання свого життя. Всім нам потрібно щогодини знайти і з'їсти щонайменше 1 кілокалорію на кожен кілограм своєї маси (1 кілокалорія на кілограм за годину) – і то в спокої! Під час навантаження ми потребуємо ще більше енергії.

До IV-го тис. до н.е. василівці тільки те й робили, що нищпорили поверхнею планети в пошуках де б чого пожерти. Ця стратегія виживання вимагала від них постійної рухливості, подібної до сучасних безхатченків, які день-у-день обходять по маршруту всі сміттєві баки на території свого впливу. Поблизу великого джерела їжі могли виникнути більш тривалі сезонні стоянки – допоки повністю не вичерпувався харчовий ресурс, і треба було рухатися далі. Саме такими були стоянки прильодовикових мисливців на стадних тварин, мезолітичні рибацькі стійбища поблизу джерел морепродуктів, осередки збирачів злаків та інші довготривалі таборування. Кожен з цих епізодів осілості неодмінно супроводжувався сплеском матріархату і розвитком мистецтва. Але як би первісним збирачам не таланило, а дармовий харч колись та закінчувався, і василівці змушені були знову-і-знову зніматися з насиджених місць і йти далі в пошуках нових дарів природи.

Ситуація кардинальним чином змінилася з появою навичок самостійно створювати харчовий ресурс: не тільки брати від природи вже готове, а й самим його виробляти! Це був переломний момент в еволюції людського суспільства – вперше люди осіли вже надовго! Паростки матріархату, ремісництва і мистецтва забуяли з небаченою силою. Жінки стали більше народжувати дітей і облаштували свій побут дивовижно зручними речами. Життя настільки якісно змінилося, що ці переміни звать не інакше, як Неолітичною революцією! Ось лише деякі з рис нової доби:

1. Відбулося суттєве зростання кількості населення: інтервал між дітонародженням скоротився з 4 років у кочових жінок (бо вони могли переносити на руках окрім решти речей тільки одну дитину і не дозволяли народитися іншій, поки перша не почне спритно ходити) – до 2 років у жінок з поселень. Таким чином, впродовж життя осілі жінки вже встигали народити 7 – 8 дітей, тоді як рухливі жінки тільки 5 – 6. А кількісна перевага в первісні часи була основою військової непереможності: перед неолітичними суспільствами відкрився весь світ для завоювань!

Окрім кількості збільшилася також і щільність населення: якщо до цього в людському племені кожен ще міг знати один-одного по-імені, то вже в Неоліті починають з'являтися вождівства (це великі гурти незнайомих один з одним людей під одним проводом), а згодом і держави (ще чисельніші групи чужинців з єдиним стилем побуту). Це стало новим викликом для людського мозку, який просто не був створений для життя в такому натовпі!

Наш мозок влаштовано таким чином, що дозволяє нам підтримувати тісні зв'язки лише зі 120 – 150-ма особами (таким був максимальний розмір первісної тваринної ватаги). Ще до 500 осіб середньопересічна людина може пам'ятати по ярличку-імені та деяким характерним рисам (ця кількість відповідає розміру племені). А от все що виходить за межі півтисячі осіб – Homo sapiens`у не потрібно було знати; врешті, він стільки людей ніколи й не бачив за все своє життя!

Сьогодні майже всі ми занурені в різні соціальні мережі Інтернету. Ми можемо мати сотні друзів у своєму профілі, але уважно стежити й емоційно спілкуватися здатні максимум зі 120 – 150-ма з них; решта – статисти.

Подібне відбувається не тільки у віртуальному, але й в реальному житті. Замолоду ми встигаємо заповнити активними друзями майже всі 120 – 150 вакансій, а потім, з роками нам лишається тільки постійно оновлювати цей список, стираючи старих і додаючи на їхнє місце нових друзів. Але найщиріші друзі залишаються в нашій пам'яті назавжди, навіть якщо вже безповоротно і зникають з повсякденного життя – стають "постійними почесними членами клубу" нашої пам'яті, з якими ми продовжуємо спілкуватися подумки. Чим доросліше стає людина, тим рідше вона обзаводиться щирими друзями – всі місця вже зайняті; шанси ж знайти такого друга в старості – взагалі можуть наближатися до нуля; старі друзі вимирають, і людину похилого віку вражає найтяжча хвороба – самотність. Нічого особистого, звичайна біологія: ми не можемо вболівати одразу за понад 150-ма особами!

Від часів Неоліту виникають величезні колективи людей, а разом з цим постають і нові соціальні задачі: як їх тримати в купі? Ці завдання держава вирішує щодня й понині, створюючи релігійні, національні та інші об'єднавчі міти.

2. Цікаво зауважити, що попервах осілість торкнулася тільки жінок (а також дітей і немічних членів родини, які перебували під їхньою опікою). Чоловіки ж іще тисячоліттями продовжували займатися віддаленим мисливським промислом, від якого ще довго залежало виживання всієї ранньонеолітичної родини. Тож, за вічної відсутності вдома чоловіків, усе поселення перебувало у владі жінок, а разом з ним – і вся домашня робота! Будівництво житла, догляд за ним і домашнім вогнищем, ліпна кераміка, присадибне землеробство й тваринництво, ба навіть риболовля! – все лежало на жіночих руках. Згадайте прадавню казку про ріпку, яку окрім немічного діда й самого жіноцтва (бабці, онучки, сучки, кицьки, мишки) і потягти було нікому – поруч не знайшлося жодного мужика, щоби допоміг. Ось це і був справжнісінький матриархат! – а не те, що романтичні поети вигадали пізніше. Жінка була одночасно і Богинею-Матір'ю всього роду... і домашньою рабинею за сумісництвом... Відтоді мало що змінилося.

3. Наявність осілої харчової бази вперше дозволила залишати в живих покалічених, немічних і старих членів родини, які часто були надзвичайно корисним джерелом життєвого досвіду й допомагали виховувати підростаюче покоління. До того ж, з'явилася можливість утримувати на поселенні цілі верстви населення, безпосередньо не задіяні в добуванні їжі:

ремісників, митців, служителів культу, тощо. Кочові суспільства не могли собі раніше такого дозволити, бо кожен член групи всі сили і час мусив витратити на щоденний пошук їжі.

4. Ще однією ознакою Неоліту стало винайдення і поширення ліпного керамічного посуду. Попервах, для цієї мети давні люди використовували зручні природні чаші склепінь черепів (тваринних і людських), в яких варили їжу. Згодом, за їхнім зразком почали ліпити глиняний посуд. За етнічними спостереженнями, ліпною керамікою завжди займалися виключно жінки (чоловіки долучилися до гончарства тільки після винайдення гончарного кола). В глиняне тісто згодом почали додавали шамот (пісок, товчені мушлі, траву, тощо), щоби запобігти розтріскуванню посуду у випалювальних печах; склад цих домішок, як і форма посуду, були особливими для кожної археологічної культури.

Забігаючи наперед, зауважу, що примітивне гончарне коло (з лучковим приводом) для підправки вже готових керамічних форм почали використовувати з V тис. до н.е. А повністю виготовляти посуд на гончарному колі (з характерними циркулярними бороздками на внутрішньому боці кераміки) на більшості теренів України почали тільки 2000 років тому (на межі нової ери).

Тож, практично вся кераміка, яку ми будемо розглядати в цій частині книги, виготовлена жіночими руками! На деяких її фрагментах назавжди збереглися навіть відбитки нігтиків тих давніх майстринь. Як вони робили собі манікюр? ☺ (див. фото 15.3).

Фото 15.3. Давня ліпна кераміка зі слідами жіночих нігтиків на вінчику: чітко видно вдавлення від нігтя і подушечки кінчика пальця; праворуч відтворено рух давньої майстрині, яка його створила тисячі років тому; ці прищепи окрім декоративного мали ще й практичне значення – струмінь води з такого глека спадав рівніше і легше уривався, не розплескуючись

P.S. Уточнення: Кераміка – важлива, проте не обов'язкова ознака Неоліту. Перші землероби її ще не мали – цей етап зветься докерамічним неолітом. З іншої сторони, навички виготовлення кераміки могли перейняти мезолітичні племена мисливців-збирачів у своїх прогресивніших сусідів – і тоді це явище звалося керамічний мезоліт. Тобто сама по собі наявність кераміки ще не означає революційних змін у суспільстві. Головним у Неолітичній революції є тільки самостійне виготовлення (а не привласнення) харчових ресурсів.

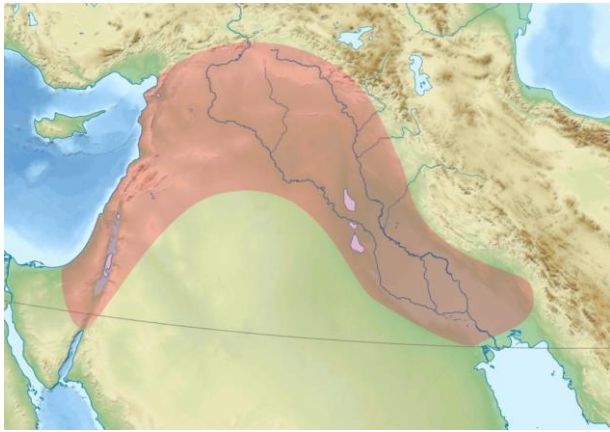
5. Нові матеріали і технології до невпізнання змінили побут неолітичних землеробів: замість округлих в плані куренів починають з'являтися прямокутні каркасні хати мазанки; шкіряний одяг все частіше витісняється тканим; подвір'я і приміщення обросли меблями, інструментами, тощо. Все це було недосяжним або ж зайвим для кочівницьких громад попередніх епох. Новокам'яна доба створила повністю новий стиль життя.

Ми розглянули тільки деякі зрушення, до яких вела Неолітична революція, але за ними каскадом виникали й інші – василівці вкотре опинилися на порозі великих перемін.

P.S. Доповнення: Батьківщина василівського землеробства.

Так само, як за кожною народною піснею стоїть невідомий автор минулих часів, так і за всіма прогресивними винаходами людства стоять певні люди чи група осіб. Одомашнення рослин також має свою батьківщину; воно сталося тільки один раз в одному місці на планеті; все інше – тільки поширення і місцеві втілення цієї геніальної ідеї.

Цим місцем став "Родючий Півмісяць" на Близькому Сході (див мал. 15.4).

Мал. 15.4. Родючий Півмісяць, звідки почалася Світова Неолітична революція: охоплює передгірні райони Південно-Східної Туреччини, Північного Іраку, Західного Ірану, Північно-Західної Сирії (малюнок зі Всемережся)

Передгірні райони цінні тим, що в них компактно сусідять різні кліматичні пояси; наприклад, щоби перейти з субтропічного в помірний пояс – достатньо лише піднятися на декілька сотень метрів схилом гори, а не йти сотню кілометрів ген за обрій. А різноманіття завжди було запорукою виживання видів!

Чому саме Близький Схід? Можливо тому, що ~ 45 тис. р. тому звідси розпочали свою переможну ходу планетою перші Неоантропи. Та окрім цього існують ще й суто природничі причини. Ось лишень погляньте на статистику розповсюдження окультурених рослин:

в Світі нараховується ~ 200 тис. видів рослин,
з них лише декілька сотень – їстівні,
і тільки 50 – 60 видів дикорослих злаків мають велику зернівку, вигідну для збирання та подальшого культивування;
а тепер увага! – з цих 50 – 60 видів успішних злаків усієї планети аж 2/3 зустрічається саме в Середземноморській зоні Близького Сходу! Рідкісна стартова перевага!

Поштовхом до землеробства стала все та ж Білінгенська катастрофа (8213 р. до н.е.), після якої Скандинавський льодовик перетворився з крижаного монстра, який тисячоліттями диктував погоду всій планеті, на звичайнісінький зимовий льодок (див. розділ 13, частина II). Це спричинило каскад кліматичних та еволюційних змін на прилеглих до нього територіях:

- теплі та вологі повітряні маси з Атлантики, які впродовж усього Льодовикового періоду зволожували Північну Африку (в т.ч. й розкішну савану Сахари), Середземномор'я та Близький Схід – змістилися на північ;
- у Василівці тундростеп умить перетворився на знайомий нам посушливий степ;
- в Сахарі й Аравії почала утворюватися зона пустель; і місцеві племена Близького Сходу змушені були штучно допомагати рослинам вижити – тобто зайнятися землеробством.

Головним їстівним асортиментом перших неолітичних землеробів стали 4 культури: дві зернових (голозерний ячмінь і півчаста пшениця) і дві бобових (вика ервілія та горох); з технічних культур одним з найперших був одомашнений льон. Окультурення цих рослин відбулося одночасно й одномісно; надалі вони поширювалися теж разом, в одному наборі. Про решту одомашнених рослин і тварин (час і місце) можна прочитати в додатку Ч.ІІІ.-Б.

Методи селективної творчості та господарської праці ранніх землеробів були вельми цікавими; ось лише двійко з них:

- найкраща селекція рослин відбулася не свідомо на господарському подвір'ї, а у відхожих місцях (туалетах) поза його межами. Неперетравлені зернята вподобаних з'їдених рослин та рештки їжі потрапляли в родючий шар перегною та смітників, де проростали вже відібраними в такий спосіб рослинами.

- плівчасті пшениці попервах сіяли не зернами, а прямо колосками! Збирали ж їх, зрізуючи крем'яними серпами, або ж зламуючи зв'язаними паличками-нунчаками сам колос, після чого в землі залишалися понад 2-метрові стебла! Такими паличками (довжиною по 45 см, зв'язаними мотузкою чи шкіряним ремінцем завдовжки 12-15 см) користувалися аж до XX-го ст. н.е. в Іспанії та Західній Грузії.

Раз з'явившись на Близькому Сході, навички землеробства стрімко поширилися єдиним світом без кордонів: на Балкани (Європу), в долину Нілу, Центральну Азію та Індію, і далі до Китаю та Мезоамерики (історія одомашнення кукурудзи і гарбузів – це окрема детективна пригода за межами оповідання про Василівку ☺).

Слідом за рослинами, на Близькому Сході почали одомашнювати й тварин, серед яких найпершою стала коза! Підкреслимо, що навички відтворюючого господарства виникли саме в такій послідовності: одомашнення рослин → тварин → гончарство та інші нововведення.

Переважання землеробства чи скотарства в певній місцевості залежало від природно-кліматичних умов регіону на той час: в посушливі періоди люди збільшували в господарстві частку тваринництва і вирощування невибагливого проса; у вологі періоди – ті ж люди знову поверталися від тваринництва до землеробства. Ці переходи від землеробства до скотарства і навпаки – не обов'язково повинні були супроводжуватися етнічними змінами населення. Подібні підлаштовування під погодні умови неодноразово спостерігалися і в нас у Василівці, про що буде мова згодом.

Отже, близько IX-го тис. до н.е. люди вперше перейшли до нової стратегії виживання – самостійного вирощування харчів. Відтепер головною стравою в меню первісного землероба стає каша, а разом з вуглеводною дієтою починається активна деградація зубів і потоншення (грацилізація) нашого кістяка. Візитівкою землероба стають каріозні зуби.

Мешканці неолітичних поселень одомашнили багато видів диких рослин і тварин, але в підсумку вони одомашнили самих себе! Зазнав зміни і весь їхній світогляд: замість давніх рівнопартнерських відносин з природою з'явився "первісний страх" перед нею (мал. 15.5).

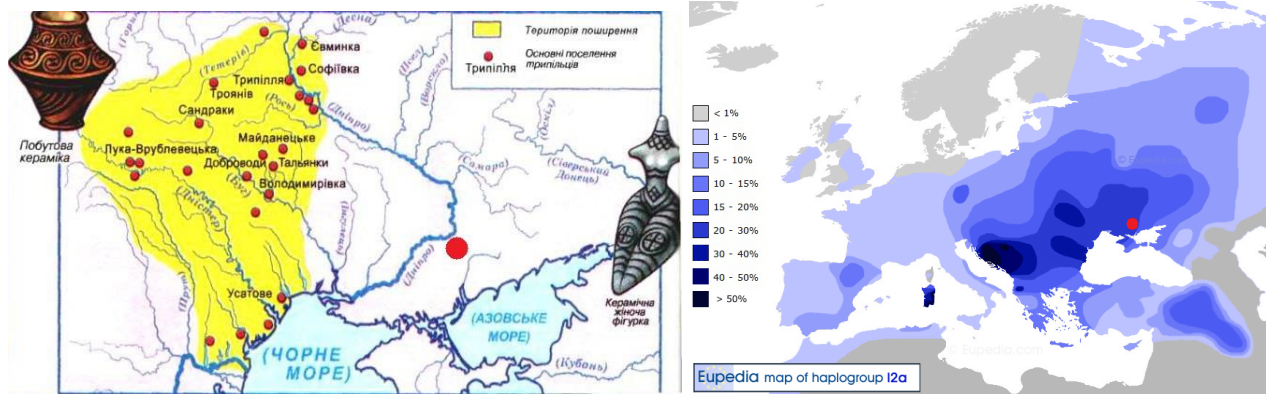

Мал. 15.5. "Одомашнені люди" на одному з неолітичних поселень – самоізоляція в штучному світі за парканом чимось нагадує існування в загоні для тварин (малюнок зі Всемережжя)

16. Землеробське Трипілля, якого у нас не було

Мабуть, не знайдеться жодного василівця, який би не чув про Трипільців. Образ цих легендарних землеробів минулого вже давно став одним зі стрижнів української історії.

А як, щодо історії Василівської? Бо ж ні у самій Василівці, ні на сотні кілометрів навкруги трипільських поселень зроду не було! А разом з тим, понад половина жінок і третина чоловіків нашого краю несуть у собі трипільські гени і є спадкоємцями їхньої духовної культури, яка вже давно стала для нас рідною, материнською (див. мал. 16.1).

Мал. 16.1. Жовтий колір зображує межі розселення Трипільців у минулому, а синій – сучасне поширення "трипільських генів"; Василівка – червона цятка (малюнки зі Всемережжя)

Як же вийшло, що давніх трипільців у нас не було, а їхні духовні та генетичні нащадки сьогодні так рясно замешкують Василівку? Пропоную разом ненадовго зануритися в дивовижний і величний світ появи Трипільської протоцивілізації та поглянути, якими шляхами вона примандрувала у нашу далеку степову Василівку:

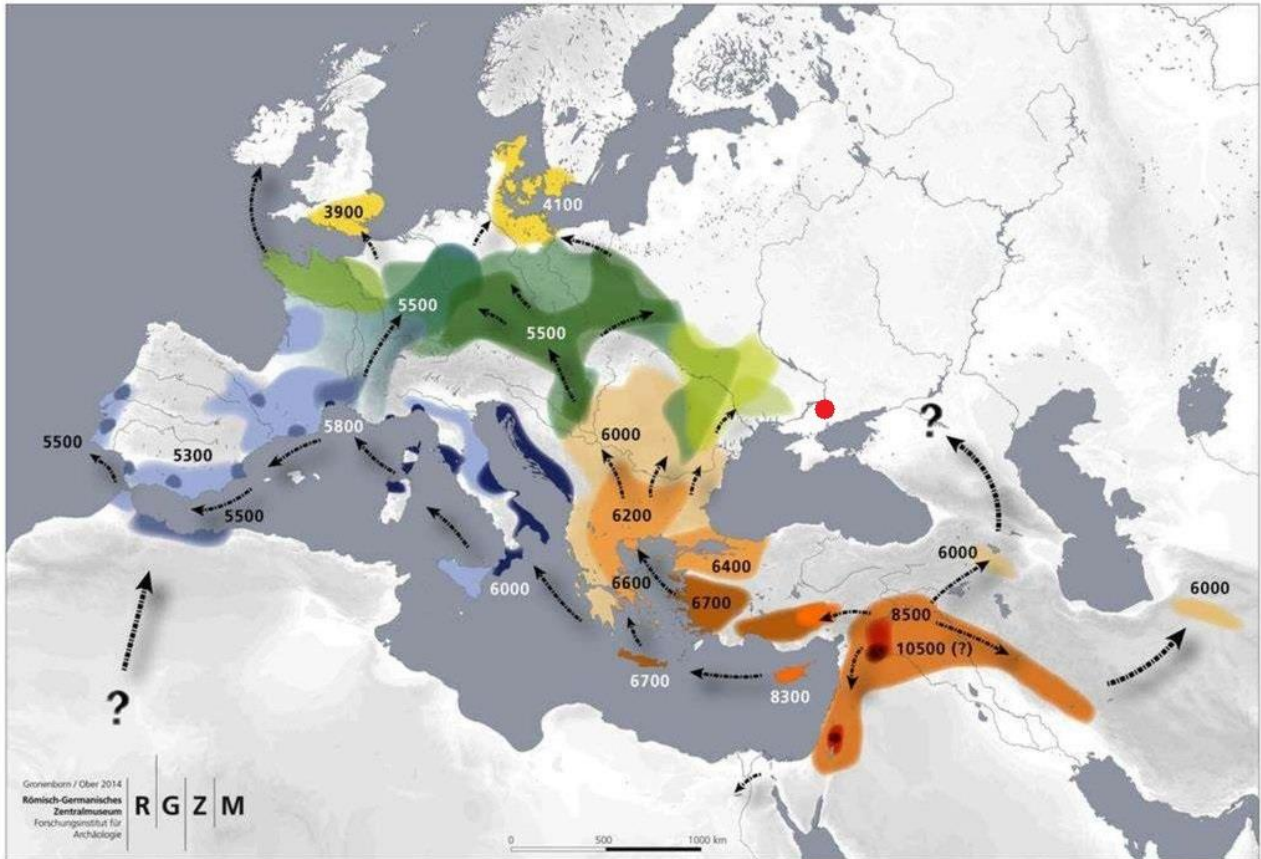
Початок Василівським землеробським традиціям і всій аграрній українській культурі поклато далеке IX-те тисячоліття до н.е., коли на Близькому Сході вперше були одомашнені зернові рослини. Переваги нового способу життя, насамперед демографічні й технологічні, сприяли швидкому поширенню тамтешніх первісних землеробських племен на всі прилеглі території, в т.ч. й на узбережжя Малої Азії (сучасна Туреччина).

Звідси, вже у наступні VIII – VII тисячоліття до н.е. успішні племена малоазійських рибалок-землеробів, досконало оволодівши тонкощами прибережного плавання, мило за милою спромоглися колонізувати більшість берегів Середземного моря і навіть, вийшли за Гібралтар на простір Атлантичного океану та заснували колонії на Атлантичному узбережжі Європи! [Цікаво, чи були серед них "Колумби поневолі", яких океанські течії та вітри могли віднести до невідомих берегів Америки? 😊]. Цих безстрашних морських авантюристів минулого прозвали спільнотю "Прибережних культур".

В середині VII-го тис. до н.е. прибережні рибалки-землероби освоїлися і в нашому Причорномор'ї, принісши василівцям окрім чергової домішки середземноморських генів ще й досконалу техніку двобічної обробки кременю та інші корисні навички прибережного (для Василівки – не морського, а річкового) способу життя.

Кераміки у перших "морських землеробів" ще не було (цей етап розвитку називають Докерамічним Неолітом). Вона прийде на колонізовані узбережжя вже з наступною хвилею переселенців (у другій половині VII-го тис. до н.е.) і буде прикрашена типовими візерунками з відтисків морських мушель, які вкотре підкреслять прибережне походження перших землеробів Європи.

Невдовзі малоазійським колоністам вже стало замало самих тільки морських узбереж і від кінця VII-го тис. до н.е. вони почали все глибше підніматися берегами великих річок в лісові нетрі європейського континенту, аж поки у V-му тис. до н.е. не досягли Північного узбережжя Західної Європи (див. мал. 16.2.).

Мал. 16.2. Шляхи і час поширення землеробства та інших неолітичних навичок з Близького Сходу → до Європи і Василівки, яка позначена червоною цяточкою (малюнок зі Всемережжя)

Коли ж у V-му тис. до н.е. близькосхідними переселенцями було винайдене підсічно-вогневе землеробство, то під швидку колонізацію потрапила вся смуга придатних для цього земель, а саме широколистяних лісів помірного поясу від Франції – до Волині! Європа тоді ще була суцільним лісом, який здавався безкінечним і незнищеним (навіть п'ять тисяч років по тому римським легіонерам ще було важко пробиватися крізь непролазний Германський ліс). Підсічно-вогневе мотичне землеробство можливе тільки на м'яких ґрунтах, а болота, степи й високі гори не цікавили давніх землеробів і обмежували їхнє переможне просування. Прибутковість же такого способу землеробства була настільки привабливою, що ще майже через 6 – 7 тисячоліть (у середині 19-го ст. н.е.) його так само застосовували і слов'яни.

У підсічно-вогневого землеробства є ще одна важлива риса – це системне виснаження ґрунтів, яке неодмінно спонукає землеробські колективи до постійних переміщень (так зване "кочове землеробство") і ще більше підживлює міграційні процеси (!) – кожен півсотні років землеробські колективи змушені переселятися на нові, ще не спаплюжені землі.

Але ж вільних земель у тодішній Європі вже давно не було – її всуціль замешкували мисливці-збирачі численних пізньокроманьйонських племен, які господарювали на Великій європейській рівнині від самого її звільнення з крижаного полону в X – IX-му тис. до н.е. Куди ж поділося це корінне пізньокроманьйонське населення?

Якщо висловлюватися політкоректно, то можна стверджувати, що місцева людність була асимільована прийдешніми колоністами і розчинилася в їхній масі. Проте гола правда первісної асиміляції полягає в тому, що до появи рабовласницьких відносин (майже до самої Бронзової доби!) у війнах за територіальні ресурси переможених у полон не брали: чоловіків поголовно винищували, а жінки ставали дружинами-наложницями, змішуючи свої побутові навички і гени з культурою переможців. Від таких асиміляцій рятувала тільки втеча. Значно пізніше, коли виникла потреба в дармовій рабській праці, чоловіків (як і жінок) таки почали брати в полон і дозволяли їм жити... але не розмножуватися (може тому чоловічі генетичні лінії легше й вигасали?). *"Vae victis" – "горе переможеним"*.

Отже, внаслідок такої "асиміляції корінного населення" антропологічне обличчя Європи до V – IV-го тис. до н.е. стало вже зовсім іншим: на зміну пізньокроманьйонському типу (високі, масивні, широколиці, довгоголові) прийшов східно-середземноморський, "вірменоїдний" тип (невисокі, вузьколиці, з тонкими рисами обличчя). Так сформувалася Стара Неолітична Європа.

Подібні процеси відбувалися не лише в Європі, але й в Азії – на всіх, придатних для землеробства землях. Від Гібралтару – до Закавказзя, Середньої Азії, басейну Інду (Харапа) і теренів Китаю (к-ра Яньшао) в V – II тис. до н.е. сформувалася єдина **Спільнота Культур Мальованої Кераміки** – ціла смуга подібних одна до одної ранніх землеробських культур, на ґрунті яких пізніше постали Ранні Цивілізації. Європейським проявом цієї Спільноти і була **Балканська Енеолітична Протоцивілізація**, північно-східне крило якої ми називаємо культурою **Кукутені-Трипілля**, або ж попросту – Трипільцями (див. схему 16.3).

Схема 16.3. Місце Трипільської культури в родині більших, споріднених з нею спільнот

Ми багато чуємо про Трипільців – цю найпотужнішу (четверту) хвилю землеробів з Близького Сходу. Але до Василівки вони так і не дісталися. Вважається, що пройти від гирла Дунаю вздовж узбережжя Чорного моря (див. мал. 16.2.) Трипільцям завадив тиск місцевих мисливських племен Надазов'я, внаслідок чого мігрантам довелося відійти від первинного плану колонізації і рухатися значно північніше.

А ось хто точно дійшов до Василівки, так це неолітичні землероби зі Закавказзя! Про їхню присутність у нашій місцині свідчать епізодичні знахідки знарядь праці, виготовлених з такого екзотичного для нас матеріалу, як вулканічне скло – обсидіану (див. фото 16.4).

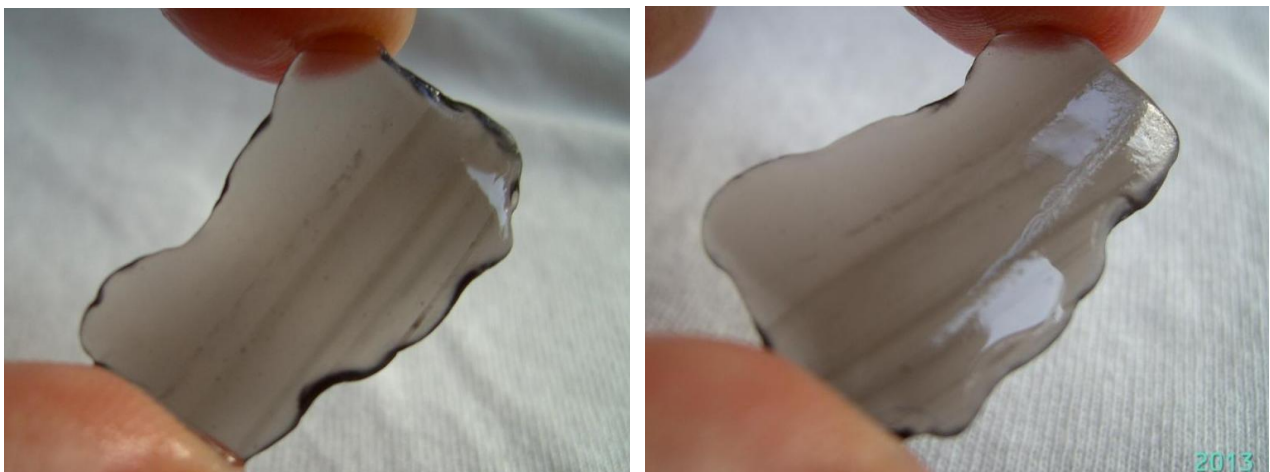
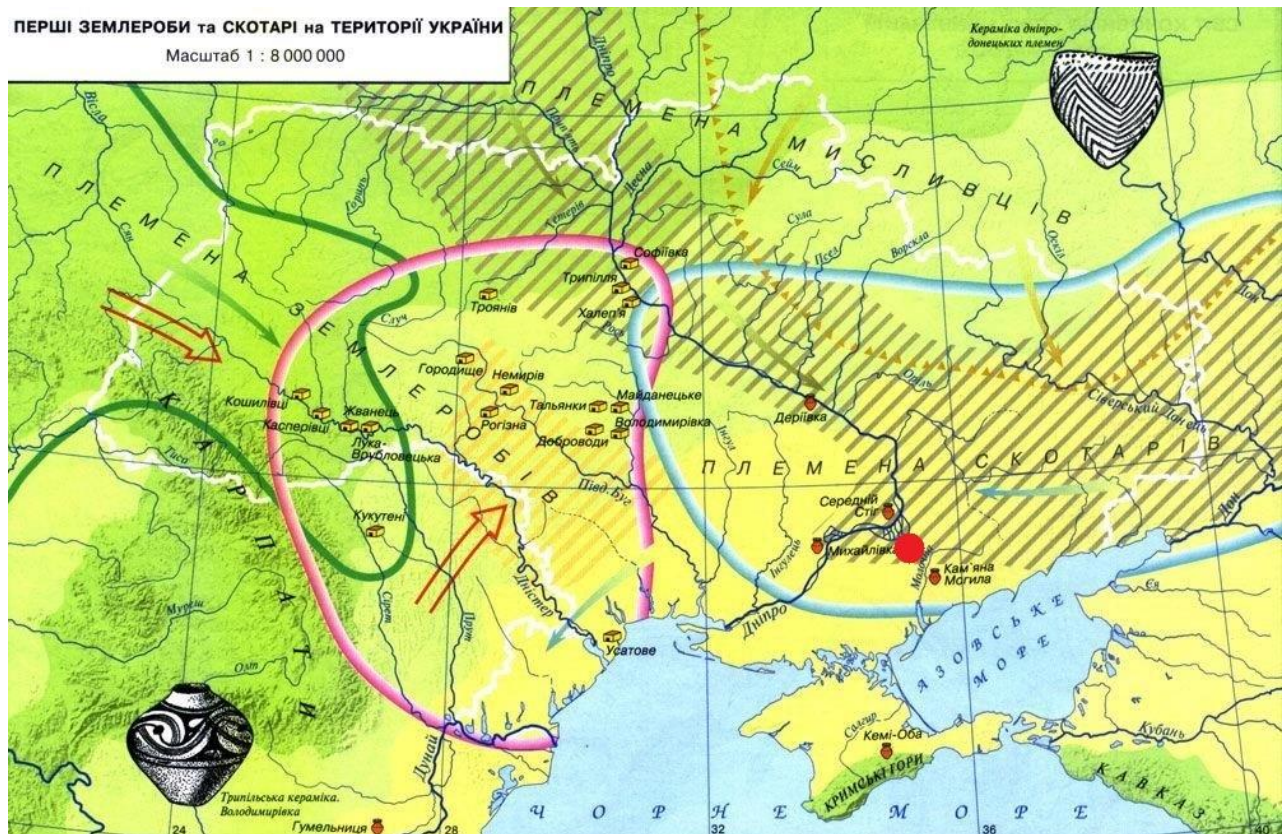

Фото 16.4. Обсидіановий вкладень до складного знаряддя праці з бухти Піщаної на Лисій Горі: спрацьоване січення трисхилої пластинки з типовими "вулканічними" смугами

Вулканічне скло дуже схоже на звичайне пляшкове скло сірого кольору. Від кременю воно відрізняється однорідністю вулканічного походження та відсутністю осадових домішок (див. фото 14.2). Обсидіан прозорий, як і будь-яке скло; іноді на тонких пластинках помітні паралельні смуги, утворені внаслідок неоднорідного застигання вулканічної маси.

Лабораторний аналіз знайдених на Лисій Горі обсидіанових пластин (дослідження Олега Тубольцева, "Нова Археологічна Школа", Запоріжжя) встановив їхнє Закавказьке (Вірменія) та Північнокавказьке (Кабардино-Балкарія) походження. Ці знахідки датуються VI – V-им тис. до н.е. – часом появи Трипільців у Південно-Західній Україні, на лісостеповому Правобережжі та Прикарпатті. Можливо саме Кавказькі впливи і стримали просування Трипільців вздовж Чорного моря на схід?

Ще одним потужним гравцем у багатовекторній Василівській геополітиці тих часів були пізньокроманьйонські мисливські племена з Прибалтики. Чому саме вони? Можливо тому, що внаслідок танення льодовиків рівень Світового океану з X-го – по IV-те тис. до н.е. підвищився на 60 метрів і води Північного моря затопили величезні простори Доггерланду (суходолу, що з'єднував Британські острови з Європою), зігрітого теплими струменями Гольфстріму. Багатолюдні племена мисливців змушені були шукати нову Батьківщину, але на південь шлях їм перетинали численні й зорганізовані балканські колоністи, яких легше було б обійти, ніж перемогти. Тому з VI – V-го тис. до н.е. розпочинається безперервний рух пізньокроманьйонських племен з Ютландії (Західна Балтика) вздовж північного кордону Балканської Енеолітичної Протоцивілізації на південний-схід → до Сів. Дінця та Надазов'я (в т.ч. і до Василівки), і далі до Середнього Поволжя і навіть Приаралля. На всьому просторі від Ютландії – до Приаралля утворилася ціла смуга єдиної **пізньомезолітичної спільноти** (куди входила і Василівка). Ці племена єднала антропологічна та культурна спорідненість, з якої згодом постануть численні індоєвропейські народи (див. мал. 16.5). Антропологічний тип наших тодішніх земляків поєднував у собі вже звичні граціальні середземноморські та прийшли масивні пізньокроманьйонські риси.

Мал. 16.5. Василівка (позначена червоною цяткою) в степовій смузі скотарських племен, затиснутій між землеробами південного-заходу і мисливцями північного-сходу

(малюнок зі Всемережжя)

Ще північніше над нами, смугу лісів від Східної Балтії до Уралу займали пращури майбутніх фіно-угорських народів – прямі нащадки тих прильодовикових мисливців, які у IX-му тис. до н.е. першими заселили звільнені від криги північні простори Східної Європи і рухалися за відступаючим холодом і стадними тваринами до Уралу і далі на схід, де врешті-решт зустрілися з представниками зовсім іншої (Монголоїдної) раси, які на той час вже впевнено колонізували не лише Східну Азію, але й обидві Америки.

Ця славетна історія фіно-угорських народів безпідставно замовчується сучасними москвинами – їхніми нащадками. Чомусь вони вважають її ганебною і наче блазні натягають на себе чужу личину історії своїх південно-західних сусідів, нехтуючи власним героїчним минулим.

Таким було життя у Василівці в середині IV-го тис. до н.е. на порозі великих змін:

- з Балкан і Кавказу до нас тяглися неолітичні племена скотарів-землеробів,
- а з Прибалтики – пізньокроманьйонські мисливські громади.

За тисячі років перебування на порубіжжі таких різних культур, життя василівців неминуче збагатилося і неолітичними технологіями і мисливськими традиціями. Ми бачили переваги землеробства і скотарства, але ще не могли з них скористатися повною мірою. І в той же час ми володіли найкращою зброєю Неолітичної доби, яку в нас запозичили навіть сусіди Трипільці – це двобічно-оброблені підтрикутні крем'яні вістря стріл і дротиків (див. фото 16.6). На відміну від погано збереженої кераміки, їх все ще можна зустріти на пляжах Лисої Гори – войовничих свідків тих буремних часів.

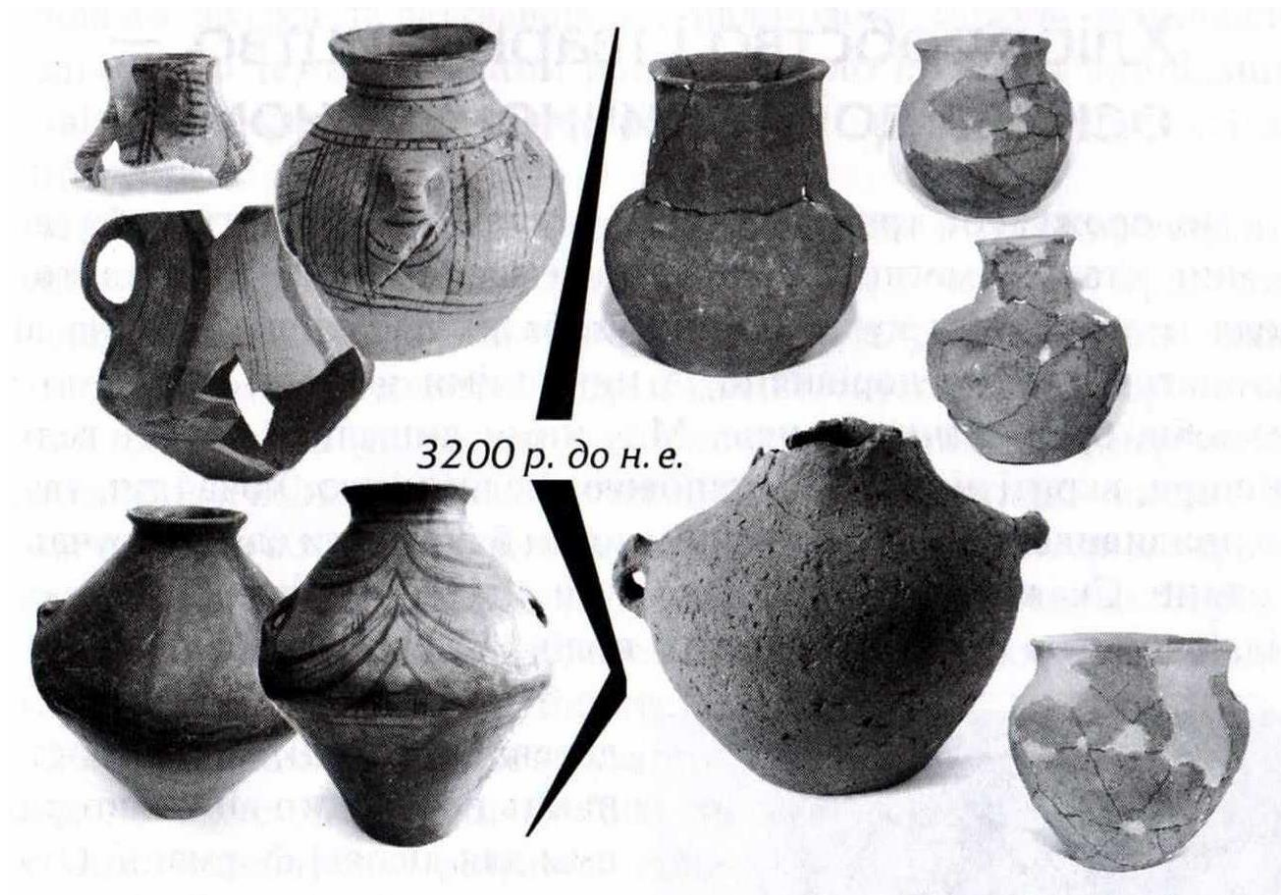
Фото 16.6. "Степове" підтрикутне вістря з мису Табірного Лисої Гори, Василівка

Але просування неолітичних племен до Василівки зупинили не досконалі крем'яні стріли, а катастрофічна зміна клімату ~ 3 200 року до н.е.

Саме в цей час у північній півкулі (Алеутські острови, Ісландія) відбувається декілька грандіозних вулканічних вивержень (вулкан Гекла в Ісландії навіть в Середньовіччі вважався воротами до пекла, де душі проклятих горіли у вічному вогні). Внаслідок цього континенти занурилися в тривалу "ядерну зиму", після якої в усій Євразії надовго встановився холодний і сухий, різко континентальний клімат:

- сильні посухи вдарили по Межиріччю;
- Сахара перетворилася на пустелю, а її населення скупчилося в долині Нілу та оазах;
- українські Лісостепи перетворилися на Степи, після чого переважно і сформувалися наші знамениті українські чорноземи.

До цієї катастрофи загальнопланетарне потепління клімату (5000 – 3500 років до н.е.) наближалося до свого температурного максимуму; рівень Світового Океану на тоді навіть встиг перевищити сучасні відмітки, спричинивши грандіозні зміни берегових ліній. Саме це тепло зрештою і привело Трипільців до Європи. Тепер же, в непридатних для рослинництва умовах їхня давня землеробська культура прийшла в занепад (дивитися мал. 16.7), розпавшись на ланцюжок локальних Пізньотрипільських культур від Києва до Волині й далі, вздовж Дністра, до Чорного моря – що було лише тінню минулої величі ☹

Мал. 16.7. Якість Трипільської кераміки з пам'яток Середнього Подніпров'я до і після катастрофи ~ 3200-го року (ілюстрація з книги Михайла Відейка "Шляхами трипільського світу")

Але дивним чином після кожного лиховісного випробування людство завжди виходило ще сильнішим (і це вселяє оптимізм на майбутнє! ☺). Після ~ 3.200 року до нової ери в жорстоких умовах виживання, на уламках спільноти Культур Мальованої Кераміки вперше виникають Стародавні цивілізації світу; а по всій планеті починають будувати мегалітичні споруди, степовими аналогами яких є кургани. Життя продовжилося з новим розмахом!

Так... землеробський світ відступив з України за межі південних морів, розквітнувши в долинах великих річок "зерновими, річковими цивілізаціями". Натомість українські степи зненацька виявилися наче навмисно створеними для скотарства! В їхніх придатних умовах вистиг і зміцнів новий, скотарський світ; а зібравшись на силі – пішов у наступ!

Якщо в VII – IV-му тис. до н.е. Світ захоплювали мігранти з Близького Сходу (допоки не сформували власне антропологічне обличчя Старої Неолітичної Європи), то в IV – II-му тис. до н.е. відбувається своєрідна реконкіста! – Скотарська хвиля міграції з Півдня України (читай Василівки ☺) починає відвойовувати захоплені близькосхідними колоністами землі.

Спалахнули війни небачених досі масштабів. Саме в IV-му тис. до н.е. на території України вперше з'являються укріплені поселення землеробів – городища, міста-фортеці захищені ровами й валами, камінням і частоколом.

Безперервний, впродовж тисячоліть, тиск індоєвропейських скотарських племен призвів до того, що в II-му тис. до н.е. від Старої Неолітичної Європи залишилися самі тільки периферійні уламки: Мінойська цивілізація Криту, Етруски Аппенінського півострова, Іберійці Піренейського півострова і врешті, сучасні Баски – останній мовний і культурний релікт Старої Європи (цікаво, що найбільш "кельтські" за культурою сучасні Ірландці, Шотландці та Валлійці на 90% генетично споріднені з Басками – доіндоєвропейським населенням Європи). Так на місці Старої Неолітичної Європи зі східно-середземноморським типом населення сформувалася Нова Індоєвропейська Європа Бронзової доби.

Поширення войовничих індоєвропейських племен з Василівки та решти степів Дніпро-Донського межиріччя відбувалося не лише в Європейському, але й в Азійському напрямі. Вони асимілювали населення величезних підкорених територій (а що таке "первісна асиміляція" ми вже знаємо!): від Західної Європи, Балкан і Малої Азії – до Індії, Ірану та Курдистану, всюди поширюючи свій пізньокроманьйонський (північно-європеїдний) антропологічний тип, індоєвропейську мову і культуру (див. мал. 17.2).

Трипільська протоцивілізація щезла... але трипільські жінки залишилися, а разом з ними – і тисячолітні традиції, базовий набір слів (якому вони навчали своїх новонароджених дітей), навички жіночих господарських робіт (в т.ч. кераміка, шиття й вишивка) і, звісно ж, гени. Їх "завоювали" Індоєвропейські чоловіки, в сукупності заклавши антропологічну базу для майбутнього українства. Якщо дуже-дуже спрощено намалювати генеалогічне дерево василівців, то Пра-Бабцею можна обрати Трипільську жінку, а Пра-Дідом – Індоєвропейця.

Проте часи змінювалися, і вже в наступні, сприятливі для землеробства тисячоліття нащадки пізньотрипільських племен розселилися на все Середнє Правобережжя і навіть на землі східніше Нижнього Дніпра, несучи з собою культуру і гени давніх землеробів.

Найбільш повно на сьогодні стародавній "трипільський" антропологічний тип (ще з часів Неоліту-Трипілля) в межах України зберігся на Волині, яка довгий час перебувала осторонь шляхів давніх міграцій. Разом з тим, землі Волині входять до батьківщини Слов'ян; і коли понад півтори тисячі років тому розпочалася масова міграція слов'янських племен у наше тоді ще іраномовне Приазов'я, то успадковані Слов'янами "трипільські гени" масово потрапили і до Василівки (з часом ці процеси тільки посилювалися). Так і отримали василівці свої 55% "трипільських генів" по материнській лінії, а через жіночі уста і руки – прадавні слова, візерунки, і хліборобські традиції (див. фото 16.8).

Тож, були чи не були Трипільці у Василівці? ☺

Фото 16.8. Три покоління чоловіків, які від своїх матерів отримали в спадок також і споконвічні українські традиції

17. Перші кургани на території Василівського краю

В нашій розповіді про василівців ми підійшли до кінця IV-го тис. до н.е., коли після "планетарних негараздів ~ 3 200 року до н.е." над стародавнім світом встановився сухий і прохолодний клімат. Первісне землеробство не втрималося на широких просторах Євразії та Північної Африки і відступило в долини великих річок (Нілу, Тигру, Євфрату, Інду, Гангу, Хуанхе, тощо), створивши передумови для виникнення перших "річкових" цивілізацій світу.

В Трипільських суспільствах тваринництво і в кращі часи завжди переважало над землеробством (90% стада складала велика рогата худоба); тепер же воно стало основним у сільськогосподарській діяльності пізньотрипільських племен. Колишні землероби змушені були покинути велетенські протоміста і перетворитися на мігруючих скотарів.

Саме від них навички відгінного скотарства були успішно засвоєні і в наших степах. На кордоні Трипільського і мисливського світів у межиріччі Дніпра і Дону в IV – III тис. до н.е. вперше в історії людства виникають суто скотарські спільноти – прашури всіх майбутніх індоєвропейських народів (дивитися мал. 16.5). І Василівка опинилася в самій гушавині цих епохальних подій!

Степ і необхідність частих переміщень підштовхнули творчий геній перших скотарів до винайдення транспортного колеса (і знову ж таки не обійшлося без Василівки, але це так, між іншим ☺). Його прототипом став давно відомий валик, який підкладали під вантажі для їх пересування. Тепер же валик перетворився на дискове колесо в двоосній гарбі з шатром із лози, запряженій волами. І якщо раніше мандрували переважно річковими шляхами, то від IV-го тис. до н.е. з'являється щільна мережа ґрунтових доріг, які пролягли вільними від яруг і чагарників річковими вододілами; а неозорі степи вперше прорізала колія (див. фото 17.1).

Фото 17.1. Східна околиця Василівки (на обрії видніється село Підгірне), де колись пролягав давній шлях на Крим; можливо подібну дорогу прорізали і перші колісні вози-гарби, щоби згодом по ній промчалися купи вершників, юрби невільників і десятки століть

Кліматичні зміни і поява колісного транспорту спричинили величезну міграцію людей, через що III тисячоліття до н.е. ще називають добою Великого переселення народів Світу (а через три тисячі років, у 4 – 6-му ст. по н.е., буде ще і Велике переселення народів Європи, але про це згодом). Рухливість і войовничість скотарських племен призвели до поширення індоєвропейських традицій з Дніпро-Донського межиріччя вусебіч. У III-му тис. до н.е. скотарський спосіб життя вже перейняли і народи Алтайської мовної родини Центральної Азії (Тюрко-Монголи); а в II-му тис. до н.е. західно-євразійські пшениця, ячмінь і коні вперше досягли географічно ізольованого Китаю – запрацював торгівельний "степовий міст" між Карпатами і Китаєм, прототип майбутнього "шовкового шляху".

Від IV-го тис. до н.е., накладаючись на місцеві звичаї та мови, єдина індоєвропейська спільнота Дніпро-Донського межиріччя розділилася на декілька мовно-культурних гілок, які в майбутньому ще не раз перетнуться: Західну, або ж Європейську (кельти, германці, балти, слов'яни), Південну, або ж Балкано-Малоазійську (іллірійці, фракійці, греки, хети, вірмени) і Східну (Індо-Іранську). Всі ці міграції віялом розходилися з наших степів (див. мал. 17.2).

17.2. Дві типові карти поширення індоєвропейських мов і традицій; у витоків стоїть Василівка, позначена червоною цяточкою !!! (малюнки зі *Всемережся*)

Василівці IV – III-го тисячоліть до н.е. ще не були винятково кочовою спільнотою; справжнє життя на колесах – номадизм розпочнеться лише за три тисячі років потому в I-му тис. до н.е. А поки що василівці практикували відгінне скотарство – пасторалізм. При такій формі господарювання вся родина живе у постійних селищах вздовж річкових долин, а гурт чоловіків у теплий сезон жене худобу на віддалені пасовиська, повертаючись на зимівлю до затишних осель (див. фото 17.3).

Фото 17.3. Пасторальні околиці південної Василівки (зі сторони села Бурчак)

Надзвичайно промовистим є склад тодішнього василівського стада:

- 1) спершу переважали місцеві коні, з якими ми познайомилися ще за Льодовикової доби;
- 2) потім – велика рогата худоба (бики і корови), як результат потужного Трипільського впливу;
- 3) згодом – дрібна рогата худоба (кози і вівці), як наслідок Кавказьких віянь.

Але життя ранніх скотарів далеко не завжди нагадувало ідилію в пасторальних тонах. Від IV – III-го тис. до н.е. людство увійшло в безперервну смугу жорстоких війн. До цього спонукали і постійні переміщення гуртів худоби в пошуках кращих пасовиськ (з неминучими конфліктами за землю) і легкість відторгнення чужого стада (або ж втрати свого). Звичайні міжплеменні конфлікти, які траплялися і до цього, відтепер переростають у великі війни:

- на землях нашого краю між собою непримиренно билися представники Трипільської ("Ямна" лінія розвитку) і Кавказької (Азово-Чорноморська лінія розвитку) традицій, хоча згодом стали пращурами єдиної індоіранської спільноти – легендарних Аріїв.

- багато воєн відбувалося також і на північних околицях степів – з мисливськими фіно-угорськими племенами (їхня батьківщина розташовувалася між верхів'ями річки Сів. Донець та Уралом), після яких залишилася ціла смуга поховань степових воєнків на цьому кордоні, а в деяких фіно-угорських мовах поняття "раб" ще довго позначали словом "арій".

- війни велися і з пізньотрипільськими, все ще землеробськими, племенами на заході: саме від IV – III тис. до н.е. в Україні вперше з'являються укріплені землеробські поселення і міста-фортеці. Розпочалася доба небачених до того масштабних воєн, а разом з переможцями поширювалися світом і їхні панівні мови і традиції.

Головною зброєю дальнього бою був лук зі стрілами, а ближнього – кам'яні булави і сокири-молоти. Попри те, що в обіг все ширше входили вироби з кольорових металів (а з III-го тис. до н.е. почалася інтенсивна розробка й місцевих мідистих пісковиків Донецької області), більшість знарядь праці й війни все ще робили з традиційних матеріалів: кременю, кістки, дерева і каміння. Крем'яні стріли з довгими тонкими вусиками мали ще одну вбивчу перевагу перед металевими – в рані вони розліталися на безліч уламків, які неможливо було видалити, внаслідок чого поранений часто гинув від вторинних інфекцій (див. фото 17.4).

Фото 17.4 Підтрикутні "степові" вістря стріл і дротиків Мідно-Бронзової доби, зібрані з пляжів Лисої Гори

Цікаво, що отвори в кам'яних молотах-сокирах свердлили дерев'яними і кістяними стрижнями з лучковим приводом, під які підсипали пісок в якості абразиву (див. фото 17.5). А мідні "шила" широко використовували, як віджимники та ретушери при обробці кременю. Бо тільки за допомогою металевих знарядь можна було сколотити довгу і рівну пластину з крем'яного ядра. Тому знайшовши такі пластини на Лисій Горі знайте, що їх виготовили вже в добу Металів; ці пластини ще називають енеолітичними.

Фото 17.5. Уламки проушних кам'яних молотів-сокир з берега Лисої Гори

Вздовж Василівського берега Дніпра існувало багато поселень прадавніх скотарів, більшість з яких уже давно зруйнували хвилі рукотворного Каховського моря, розметавши артефакти по всьому узбережжю. А поруч з довготривалими поселеннями завжди існували і родові могильники його мешканців. Зазвичай їх розташовували за селом на узвишші – що в умовах наших річкових долин означає подалі від руйнівного берега. Деякі з цих поховань можна зустріти і сьогодні, прогулюючись берегом Лисої Гори. Від решти вони відрізняються забарвленням червоною вохрою – символом вогню і воскресіння (див. фото 17.6).

Фото 17.6. Скупчення червоного мінералу вохри в урвищі Західної Басаньківської бухти; розкоп Олега Тубольцева (Запорізька "Нова Археологічна Школа") виявив, що це була ціла ємність з вохрою на території Енеолітичного могильника.

Дно могили посипали червоною вохрою, а поруч з небіжчиком у яму чи катакомбу клали нечисленні знаряддя праці й прикраси переважно з природних матеріалів: кременю, кістки, мушель, тощо. Один з таких родових могильників розташовується в Басаньківській балці на Лисій Горі: на глибині 4,5 метрів від сучасної поверхні, під кам'яними закладами лежать і сидять(!) кістяки давніх індоєвропейців. Один за одним вони виринають з урвищ зруйнованих берегів на денне світло, щоб умерти ще раз у хвилях Каховського моря, тепер уже назавжди. Остаточні розміри могильника невідомі; скільки їх ще лежить під галявинами Басаньки, на яких туристи так люблять влаштовувати пікніки, – теж. Але цілком вірогідно, що їхнє рідне селище лежало десь нижче по схилу, і вже давно зруйноване водосховищем (за 60 років свого існування Каховське море подекуди забрало до 200 м. суходолу і продовжує пожирати до метра щорічно). Родові могильники, на відміну від поодиноких могил, вказують на те, що поховані в них люди безперечно вважали цю землю своєю Батьківщиною, так само, як і ми сьогодні. З ними нас єднає тепле почуття земляцтва (див. фото 17.7).

Фото 17.7. Поховання давніх скотарів Мідної та Бронзової доби в балці Басанька на Лисій Горі;

Червоною стрілкою внизу показане чергове сидяче поховання з вохрою, яке так і не дочекалося дослідників; впродовж двох років воно зяяло з урвища і повільно руйнувалося, доки остаточно не щезло в хвилях Каховського моря

Дивовижно, які таємниці зберігають глибини Лисої Гори! Може хоч така глибинь до пори захистить археологічні пам'ятки від "чорних металошукачів".

Поховання ранніх скотарів були не тільки ґрунтовими, але й підкурганними. А в III-му тис. до н.е. в наших степах відбувся справжнісінький сплеск курганного будівництва! Інакше не могло й бути, бо мегалітичні споруди тоді почали з'являтися по всьому світові: в Африці, Сх. Середземномор'ї, в Європі (Стоунхендж аж на Британських островах), тощо. Враховуючи надзвичайну рухливість тогочасних племен і взаємопроникнення культур, поширення моди на монументальні споруди не виглядає таким вже й дивовижним.

В III-му тис. до н.е. в Єгипті вже стояли під охороною сфінкса величні піраміди Гізи, майже без жодного підпису чи малюнку. В 2 649 – 2 599 рр. до н.е. Єгиптом правив фараон Хеопс, якому і приписують спорудження найвищої піраміди в світі (146,7 м). Якщо це так, то позахмарна амбітність цього архітектурного задуму явно не відповідає небаченій скромності його замовника – піраміда майже безмовна і безлика.

Але все ж таки піраміди стояли, і неспокійні мігруючі племена ранніх скотарських спільнот про них знали, а можливо і бачили на власні очі. Чи не в такий спосіб ідея спорудження наближених до неба храмів поширилася всім стародавнім світом? (див. фото 17.8)

Фото 17.8. Піраміда Аменемхета I на лівому березі Нілу, Єгипет (фото зі Всемережжя); і недосліджений степовий курган на лівому березі Дніпра, мис Прибійний, Василівка

Більшість наших степових пагорбів щільно вкрита ще цілими і вже зруйнованими курганами. Поза всякий сумнів вони розташовувалися і на вододілах в межах сучасного міста Василівка (наприклад, вздовж вулиці Шевченка, або ж вулиці Довженка), але були знищені під час забудови міста. Кожен раз, перетинаючи "перекати" таких вулиць, ловлю себе на думці: "куди ж подівся курган з цього вельми придатного для нього місця?"

Найдавніші Василівські кургани були споруджені понад 5 тис. років тому ще руками перших скотарських племен, тобто майже за 3 тисячі років до появи Скитів, з якими зазвичай пов'язують геть усі кургани Василівки. Хоча заради справедливості варто зазначити, що саме при Скитах з'явилися найвищі Царські кургани краю, та й більшість рядових також. Але вони вже точно не були піонерами цієї справи.

Центральні поховання найстаріших Василівських курганів дуже подібні до тих, які випадають з Басаньківських урвищ Лисої Гори (див. фото 17.7). Спочатку їх позначали невеликі земляні насипи, часто скріплені по периметру кам'яною обкладкою. Коли ж курган використовувався повторно, або ж зливався із сусідніми, то утворювався ще більший пагорб. А згодом ці штучні степові гори вже ставали святим місцем для поховань численних кочівників майбутніх епох.

Кургани були не лише могилами; окрім всього вони ще й виконували роль святині-храму, дорожнього орієнтиру і позначки кордонів родової території, яка за тодішнім звичаєвим правом належала тим племенам, чиї пращури в ній покоїлися – тільки так територія ставала батьківською землею, тобто Батьківщиною.

За розташуванням курганів можна також відтворити і мережу давніх шляхів. І ті й інші виникли на пагорбах-вододілах, вільних від яруг і чагарників, майже одночасно наприкінці IV-го тис. до н.е. З тих пір більшість визначних подій людства відбулася саме вздовж цих битих-розбитих колісними коляями доріг: в мирний час ними сунули торгівельні валки, у воєнний – військові обози; ними простували величезні гурти переселенців: добровільно чи з примусу. За безліч років пил доріг просяк потом, слізьми та кров'ю тисячі-тисяч людей, які по ним пройшли. Всі бойовища стародавнього світу також були прив'язаними до цих долею прокреслених шляхів, обабіч яких виростали і братні могили полеглих і високі кургани спочилих мешканців краю. Кургани стали маяками прадавніх доріг, видними здалеку в безмежній одноманітності степів.

Один зі шматочків стародавнього шляху зображений на малюнку 17.9. Вже понад 5 тисяч років він тягнеться лівим берегом Дніпра, над Великими Луками, еднаючи Лисогірські поселення з рештою Лукомор'я, і наче намистинки, нанизуює на себе вцілілі високі кургани. Сьогодні на нього майже накладається траса Скелька – Дніпрорудне; згадайте про це, коли нестиметеся по ній у маршрутці ☺

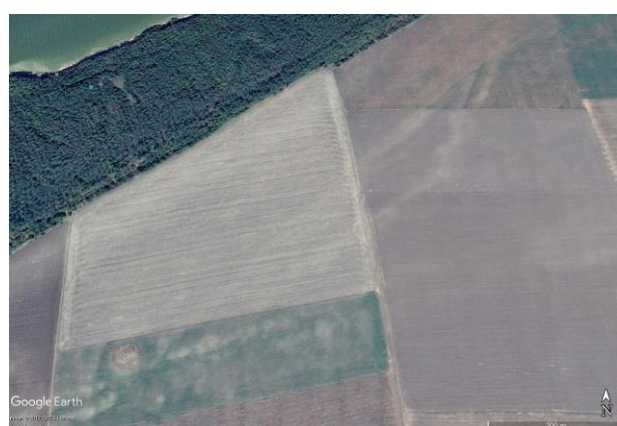

Мал. 17.9. Ланцюжок курганів (обведені фіолетовим) на прадавній дорозі (червона)

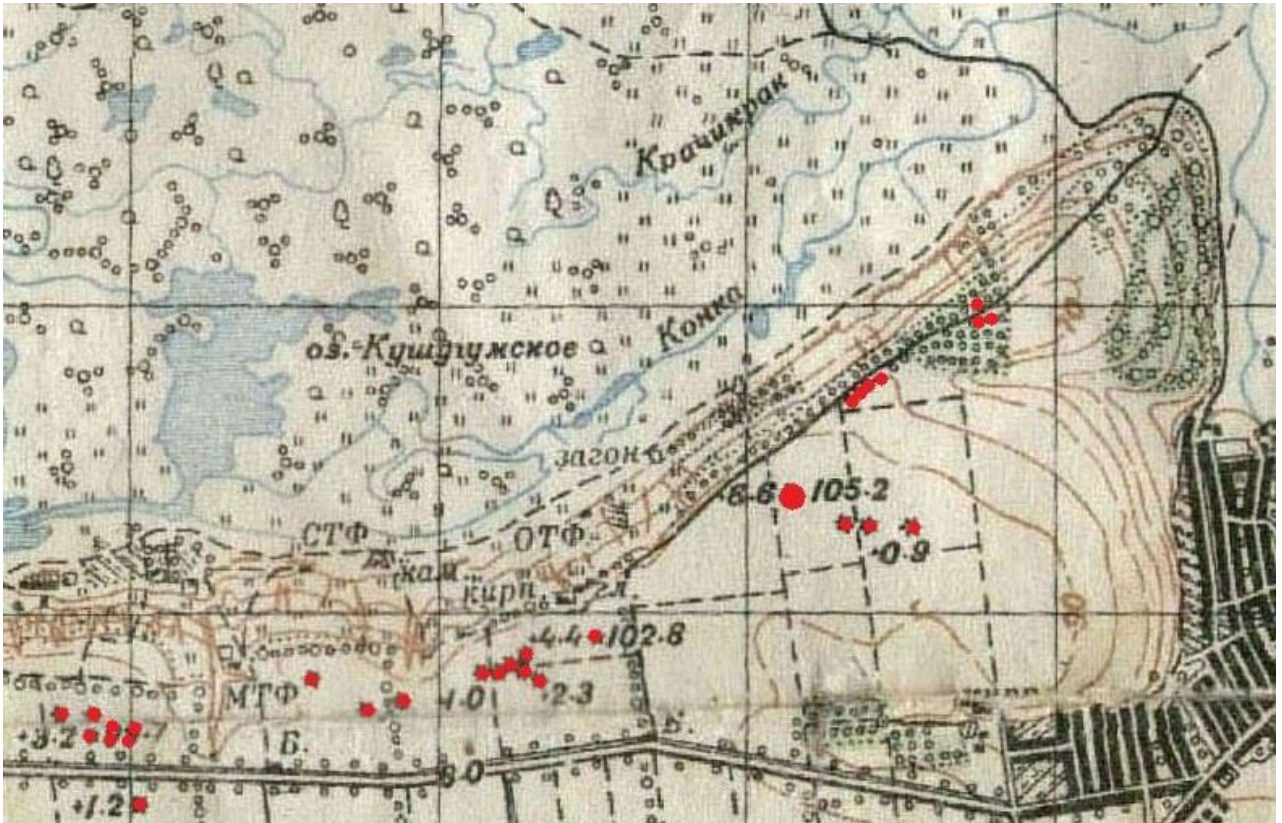
Дивовижно, але неіснуючий шлях і досі видно з космосу! Наче малюнки в пустелі Наска, білі лінії минулих доріг і курганів просвічують крізь зорані поля і зникають у хащах рослин лісосмуг і посівів – цілий загублений світ Z (див. мал. 17.10):

Збільшені фрагменти, які Ви можете якісніше роздивитися в програмі Google Earth Pro:

Неймовірна кількість курганів нині вже зникла з поверхні землі, і цей процес не на рік не припиняється (в цьому легко пересвідчитися, порівнюючи старі та нові топографічні мапи – див. мал. 17.11).

Мал. 17.11. Розсипи курганів на топографічній мапі 1941-го року – більшості з них Ви вже не зустрінете ні на сучасних мапах, ні під час польових досліджень на місцевості

На зораних полях іноді ще можна побачити ледь помітні плями-пагорби, а неподалік на узбіччі – купи вапнякового каміння, принесеного на гору десь здалеку – все, що лишилося від курганных крєпід, закладів і скульптур (див. фото 17.12). На наших очах зникає Степова триада – неоране буйнотрав`я, дикі коні, курган-могили...

Фото 17.12. Вапнякові брили з розораних курганів, стягнуті на узбіччі полів; та фрагмент антропоморфної стели, яка ще декілька років тому прикрашала верхівку одного з них (над балкою Прогін, поблизу туристичного табору), а тепер брутално викорчувана трактором і кинута в сусідню лісосмугу – "нічого особистого, просто бізнес" ☺

Більшість великих курганів гробокопачі пограбували ще в давні варварські часи. Але ще гірші нелюди живуть сьогодні поруч з нами і посміхаються до нас з екранів TV та обкладинок глянцевого журналу. Шокуючий випадок вандалізму стався взимку 2013-2014 років: коли увага всієї країни була прикута до кривавих подій на Майдані, оснащений важкою технікою найманці олігархів понівечили ціле гроно недосліджених Василівських курганів. Бульдозером зносили половину кургану, а потім ковшем брутально вигрібали центральне поховання. Ці могили з величчю і гідністю простояли в наших степах багато тисячоліть, щоб сьогодні бути брутально згвалтованими багатими (небідними!) виродками і лежати жалюгідними роздовбаними кратерами (див. фото 17.13). Офіційні звернення до правоохоронних закладів ні до чого не призвели, злочинців ніхто не шукав, або ж не чіпав.

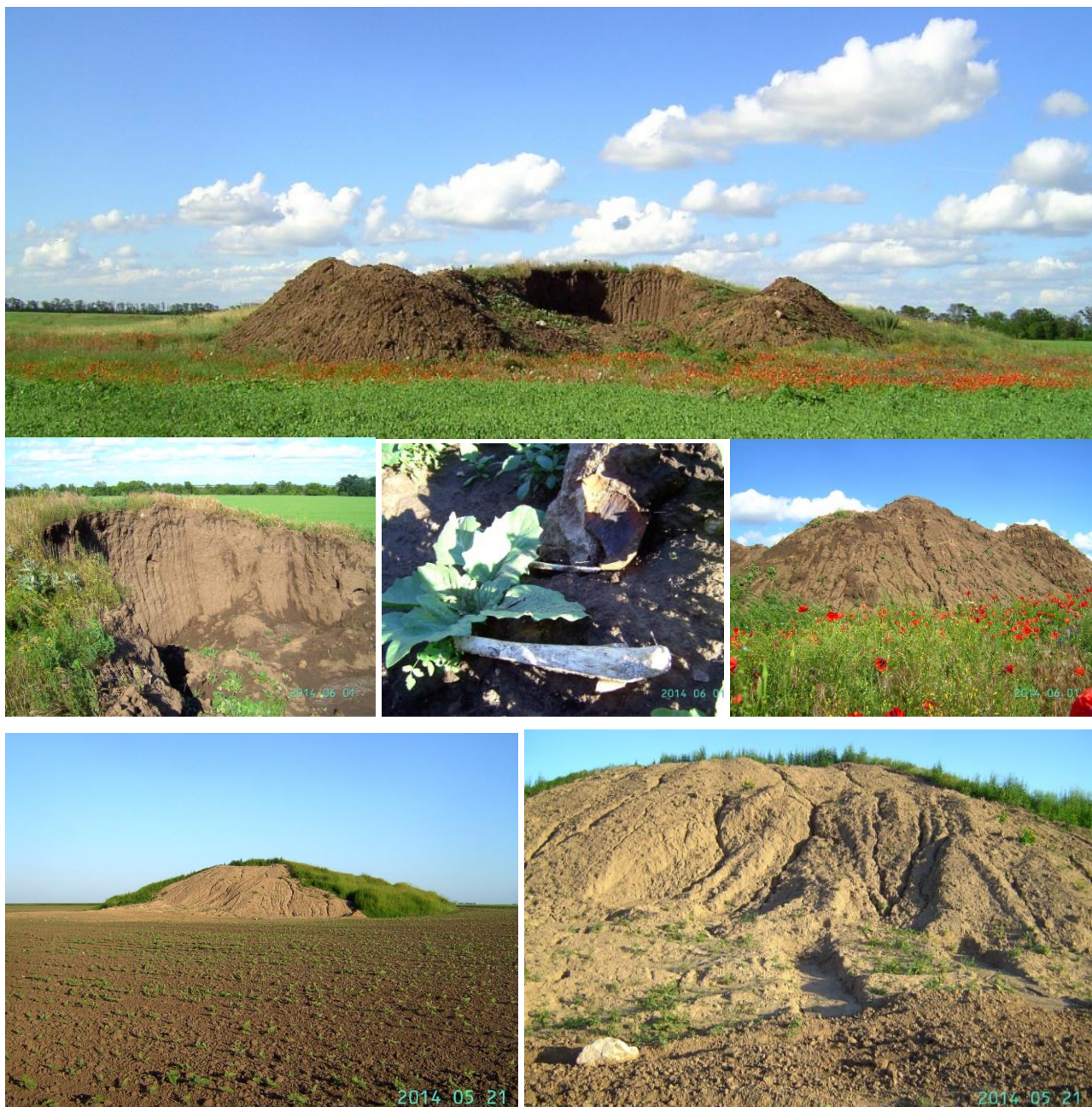

Фото 17.13. Згвалтовані кургани Василівського району: між селами Гладке і Грозове (верхній і середній ряд) і в полі за Ватутинським комплексом над мисом Прибійним; важкою технікою з розкритих могил вигорнули уламки кістяків, кераміки і супровідних речей

Доба Курганних культур, розпочавшись близько III-го тис. до н.е., тривала аж до середньовіччя, а потім зникла разом з поширенням ідей християнства та ісламу. Але про неї ще довго нагадуватимуть рукотворні гори пірамід в наших обвітраних тисячоліттями степах.

18. Гуркіт бойових колісниць у Василівських степах

У першій половині II-го тис. до н.е. у Василівці сталася прецікава подія – її степами пронеслися бойові кінні колісници, керовані легендарними Аріями; а сама Василівка стала частиною великого Арійського світу! В минулому сторіччі ім'я Аріїв отримало недобрий присмак внаслідок діяльності гітлерівських ідеологів, але попри це, в давній історії воно залишається звичайнісіньким племінним ім'ям, таким же, як Таври, Сколоти, Елліни, тощо. Арії – це самоназва Східної (Індо-Іранської) гілки Індоевропейців (див. мал. 17.2). А ще, це перше населення Василівки, рідне ім'я якого дійшло до наших часів. Тож, писемна історія Василівського краю розпочинається не з Геродотових Кіммерійців, а з майже на тисячу років старших Аріїв, про яких нам розповідають стародавні тексти "Рігведи" й "Авести".

Як же все відбувалося?

Для початку незайвим буде уявити клімат, на тлі якого розгорталися давні події:

Після раптового погіршення погоди у Василівці близько 3 200 року до н.е. клімат і далі ставав усе більш континентальним (сухим і контрастним за сезонними температурами), допоки не досяг свого негативного максимуму на межі III – II-го тис. до н.е. Така, майже тисячолітня, посуха зруйнувала багато землеробсько-скотарських культур у середній смузі Євразії від Подунав'я – до басейну Хуанхе (Китай); василівцям теж було непереливки.

Але те, що було поганим для нас, для інших географічних широт стало благом: від зайвої вологи протряхли болота і ліси півночі, непрохідні лісові хащі стали комфортним лісостепом, а степи розпросторилися широченною смугою через увесь континент. Все це призвело до того, що найсприятливішим для скотарства стало не наше Дніпро-Донське межиріччя (як у IV – початку III тис. до н.е.), а ще східніші, роздольніші степи Південного Уралу та Прикаспію. Саме сюди на тисячу років зміщується центр усього Скотарського світу, і саме звідси до нас будуть надходити в подальшому всі винаходи кочівницької культури разом з незчисленними ордами новітніх кочівників (див. мал. 18.1). Але завжди слід пам'ятати, що історія всіх "кочівників зі сходу" розпочалася в наших Дніпро-Донських степах ☺

Мал. 18.1. Євразійський степ, розділений морями і горами на декілька кишень; величезним ордам з азійських просторів завжди було затісно в наших європейських степах; вони або поверталися назад, або відкочовували ще далі на захід в останню степову кишеню за Карпатами; на карті Василівка скромно позначена червоною цяточкою (малюнок зі Всемережжя)

На початку II-го тис. до н.е. в Південно-Уральських степах стався ланцюжок відкриттів, які неочікувано змінили весь подальший хід історії людства:

- спочатку, за допомогою спеціальної упряжі, скотарі призвичаїлися використовувати коней, як тяглову силу (до цього їх розводили тільки заради м'яса та молока);

- невдовзі, для швидкої кінної тяги кочові умільці вдосконалили й важкий віз (більше придатний для повільних волів), перетворивши його з двоосної гарби на одноосну колісницю з легкими спицевими колесами (див. мал. 18.2). Кінь і колісниця доповнювали одне одного, бо неможливо уявити повільного вола, запряженим в стрімку колісницю ☺.

Мал. 18.2. Реконструкція бойової колісниці знайденої в похованні 18 – 17 ст. до н.е. на Південному Уралі (малюнок зі Всемережжя)

В цей візочок вмещалася двійка-трійка воїнів, озброєних луками, дротиками, списами, кинджалами та іншою зброєю, і така бойова одиниця ставала блискавкою-жахом для всіх супротивників. Її поява на полях давніх битв викликала у ворожих лавах такий же хаос, як і з'ява танків на полях Першої Світової війни.

Володіння мистецтвом колісничного бою відкривало шлях до завоювання Світу, або ж, як мінімум, до значного переколювання його етнополітичної мапи.

Винахід бойових колісниць був настільки вдалим, що вже через 2 – 3 століття з Прикаспійських і Донських степів вони долетять до Межиріччя на заході, а через 8 ст. – досягнуть Хуанхе на сході, всюди спричиняючи оновлення владних еліт і поширюючи культуру Аріїв, як самі себе називали тодішні Індо-Іранці.

Розпочалася епічна доба Бойових Колісниць – зоряний час легендарних Аріїв:

1) в першій половині II-го тис. до н.е. вони заселили всі степові простори від Дніпра – до Алтаю, значно вплинувши на пращурів тюркських племен, які в II-му тис. до н.е. тільки перебували на стадії формування; Василівським проявом спільноти Бойових Колісниць стала культура Багатоваликової кераміки (інша назва – Бабинська культура), з якою пов'язують також і не менш відомих Греків-Ахейців (!);

2) а в середині II-го тис. до н.е. Арії вже перетнули гори Афганістану, і в долині Інду на руїнах Хараппської цивілізації заснували Аріаварту (Індійську країну Аріїв, арійці-гінді); місцеве темношкіре населення Дравідської мовної родини, яке до приходу Аріїв не бачило коней, було перетворене на рабів (варна/каста шудр) – про це повідомляє "Рігведа" (збірка релігійних гімнів арійських завойовників Індії, складені в Пенджабі [Північно-Західна Індія] в 15 – 13 ст. до н.е. спочатку в усних переказах, а згодом там же записана санскритом у 5 ст. до н.е.; разом з іншими релігійними гімнами "Рігведа" лягла в основу Індуїзму);

3) в другій половині II-го тис. до н.е. Арії заселили Іран-Айріан (арійці-айрани); про деталі цього походу можна дізнатися з укладеної на початку I-го тис. до н.е. "Авести" (збірки релігійних гімнів арійців Ірану, яка лягла в основу дуалістичного Зороастризму).

Спільне минуле василівців з Індо-Іранськими народами назавжди закарбувалося в численних мовних (українська = санскрит) і світоглядних (дохристиянське язичництво = зороастризм) подібностях.

На теренах Василівки перші колісниці з'явилися невдовзі після їхнього винайдення в сусідніх Прикаспійських степах. Звісно ж, влада у Василівському краї перемінилася: замість північнокавказьких вождів Катакомбної традиції, які здавна "кришували" розробку Донбаських мідних копалин і регіональну торгівлю, тепер на верхівці владної піраміди опинилися їхні родичі з Прикаспію – Арії. На етнічний склад населення Василівки ця ротація еліт майже ніяк не вплинула. Зміни торкнулися інших сфер життя: побутової, військової, дещо мовної та світоглядної.

На той час (від початку II-го тис. до н.е.) погода над Василівкою нарешті стала покращуватися, клімат входив у свою теплу і вологу фазу (тривала до 12-го ст. до н.е.) – зростала кількість населення, створювалися передумови для виникнення великих поселень Бронзової доби вздовж берегів степових річок. Ці селища розташовані в настільки зручних для проживання місцях (теплі та сухі схили балок, поруч з джерелом питної води і рікою), що до них неодмінно поверталися жити василівці самих різних історичних епох – нові культурні шари (з рештками повсякденного життя) лягали поверх ще давніших, з часом створюючи багатошарові археологічні пам'ятки (див. фото 18.3).

Фото 18.3. Сучасний стан багатошарового поселення на Ластівчиному мису Лисої Гори – більшу його частину вже давно злизало Каховське море (~ 200 м. мису за 60 років!); цей мис був настільки популярним у давніх василівців, що одні над одними тут залягають артефакти від Кам'яної – до сучасної доби; останнім часом тут жила колонія берегових птахів, які виривали нірки-гнізда саме в розпушеному, менш щільному ґрунті культурного шару – від них мис і отримав свою назву ☺

Від доби Бойових Колісниць на цих багатошарових поселеннях залишилася типова кераміка з декількома наліпними валиками під вінчиком. Ці валики часто мають насічки, які ще більше роблять їх схожими на мотузки (див. фото 18.4).

Мотузковий орнамент має витоки в кочівницькому світі, де всі речі вимагали фіксації-прив'язування під час вічних переїздів напівосілих скотарів. Спочатку мотузки були справжніми (шкіряними чи тканими), але згодом їх замінили імітацією з глини, зберігаючи і шануючи давню "мотузкову" традицію. Так само перші кам'яні храми стародавнього світу ретельно імітували свої дерев'яні прототипи в усіх можливих деталях оформлення (наприклад, кам'яним колонам надавали форму стовбурів дерев, в'язанок папірусу і т.д.); такою була сила релігійної традиції. Крім того, вінчик – це ще й найслабше місце глека, тому посилити його наліпним валиком було незайве. Те, що наліпний валик – це мотузка, гарно видно на фрагменті кераміки з "розірваним валиком" (див. фото 19.5).

Фото 18.4. Багатоваликівська кераміка з поселень Лисої Гори, Василівка

Поруч з давніми поселеннями Бронзової доби можна зустріти не лише багатоваликівську кераміку спільноти Бойових Колісниць, але й підтрикутні крем'яні стріли з виїмкою в основі, характерні для цієї епохи (див. фото 18.5). В загальних рисах ці стріли подібні до решти "степових" стріл попередніх скотарських культур – рівнораменний трикутник з більш-менш увігнутою основою, та краще чи гірше ретушованою поверхнею.

Фото 18.5. Підтрикутні крем'яні вістря з увігнутою основою, Лиса Гора, Василівка

Колишні власники (а можливо й жертви) цих стрілок лежать у курганах і ґрунтових могильниках поруч з Василівськими поселеннями – глибоко в землі, дуже скорчені на боці, наче ембріони в материнській утробі. Можливо, це був шлях до нового відродження в лоні Землі, як і в лоні Матері. Типові круглі кістяні пряжки, багатоваликівські глеки і ритуальні дерев'яні чаші доповнюють поховання василівців-аріїв.

Поховальні чаші не були пустими, їх наповнювали якоюсь рідиною для останньої мандрівки у потойбічний світ; що це було? – вода, молоко, сома чи ще щось? Вина ж бо в ті часи у Василівці ще не знали.

За такими нечисленними артефактами, сьогодні нам було би вкрай важко зрозуміти, як жили наші земляки в добу Бойових Колісниць. Але на допомогу приходять стародавні релігійні тексти "Рігведи" й "Авести", які детально змальовують побут і світогляд всього Арійського світу, до якого в ті часи належала й Василівка.

Арії не були номадами, що все життя проводять у дорозі. Вони мешкали в селищах, які зводили в долинах річок, і займалися цілком мирною працею, а не тільки билися на колісницях. Одне з їхніх поселень розташовувалося на лівому березі широкої долини річки Карачекрак – там, де в нього колись впадали повноводні притоки: річка Чокрак і решта нині безіменних потічків (див. фото 18.6).

Фото 18.6. Такий вигляд сьогодні має місце, де майже чотири тисячі років тому розташовувалося одне з поселень союзу племен під проводом Аріїв; Лиса Гора, Лісництво

На цьому березі стояли мирні хатки зовсім не войовничих Аріїв. Влітку чоловіки водили великі гурти худоби (переважно велику рогату і коней) на далекі пасовиська, а їхні жінки залишалися на хатніх роботах, серед яких було і ліплення типово багатоваликової кераміки (див. фото 18.4). На зиму чоловіки поверталися додому й до тепла лишалися разом зі своїми родинами. Все життя строго підпорядковувалося кастовому устрою (жерці, воїни, вільні робітники, раби). Десь на території поселення звісно ж було й святилище, так само, як і родовий могильник на узвишші за селом. Але вони ще не знайдені. Місцевість так і не дочекалася планомірних досліджень: під час Другої Світової війни її перерили шанцями, потім залили руйнівними водами Каховського моря, ще пізніше автодорожники згребли верхній шар ґрунту під насип асфальтованої дороги, а наостанок саме в цьому місці підірвали велику авіабомбу, утворивши велетенську вирву. Тільки нерозгадані таємниці чорної кераміки у воді й досі промовляють до нас із даліни тисячоліть...

Під проводом Арійських вождів наша місцина перебувала порівняно недовго; вже незабаром чергові кліматичні зміни піднесли на владний Олімп інших найкращих. А куди ж поділися грізні колісничі та їхні подруги, які виліпили цю багатоваликову кераміку?

Відомо, що за подібних обставин в пізніші, літописні часи більшість степових імперій не існувала довше декількох поколінь своїх правителів і зазвичай розпадалася на уламки:

- частина спільноти корилася долі й лишилася на містах, пристосовуючись до нових кліматичних умов і керманичів,

- а неупокорена частка племен рухалася далі, на завоювання нових земель.

Так було з Гунами, Булгарами, Печенігами й іншими кочовими народами. Вірогідно та ж сама доля спіткала і Василівських Аріїв. Більшість "назавжди" осіла в долинах наших річок, згодом ставши землеробами. Решта ж неспокійних воїтелів подалася світ за очі.

Одним з можливих напрямів міграції були Придунайські рівнини та Балканський півострів (на той час ще заселені більш цивілізованими нащадками Старої Неолітичної Європи – родичами Трипільців). Перед жорстокою силою колісниць Мінойська цивілізація відступила на острів Крит під захист могутнього військового флоту, а новими господарями сучасної материкової Греції стали Ахейці, культура яких подібна до нашої Культури Багатоваликової Кераміки. Згодом із суміші Ахейців і місцевих Пелазгів склалася грецька народність; стародавня Мінойська цивілізація стала новою Мікенською під проводом Ахейців.

Але остаточно перемогти залишки Старої Європи на острові Крит Ахейцям допоміг випадок: у 1460-му р. до н.е. поблизу острова Санторін в Егейському морі стався потужний землетрус; дивгіння землі та велетенські цунамі в одну мить знищили і палаці і найкращий в тогочасному світі флот Мінойської (Критської) цивілізації. Греки-Ахейці перемогли.

Можливо серед Ахейців були і вихідці з Василівки? ☺

Долю ж іншої частини Арійського світу, яка після зволоження клімату і зникнення степів залишилася на землях Василівського краю, ми простежимо в наступному розділі.

Майже тисячу років, впродовж II-го тис. до н.е. тривала доба Бойових Колісниць. За цей час мистецтво колісничного бою поширилося серед багатьох народів, надаючи їм велику перевагу над безкінними супротивниками. В середині II-го тис. до н.е. відбулося виродження багатьох первинних цивілізацій – в кожному з них додалася свіжа кров і оновилася влада.

Та не існує нічого вічного – і час колісниць теж минув. Востаннє їх могли бачити в Причорномор'ї Кіммерійці на початку I-го тис. до н.е., а потім колісниць остаточно зникають, поступаючись новим тактикам ведення бою. Тільки в мітах і легендах світу Боги все ще воюють на Колісницях Богів (див. мал. 18.7). Можна лише здогадуватися, коли і з кого писалися ці міти ☺

Мал. 18.7. Колісниць Богів присутні в мітах багатьох індоевропейських народів

19. Коли Василівка вперше стала землеробським краєм

В середині II-го тис. до н.е. у Василівці сталася ще одна надважлива подія, яка суттєво вплинула на все наше майбутнє – вперше ми стали землеробами.

Спроби висіяти близькосхідні злаки здійснювалися вже давно. Ми бачили, як ловко це виходило в наших трипільських сусідів, але в умовах посушливого степу з цим все якось не складалося. Що ж змінилося на середину II-го тис. до н.е.?

По-перше, у 17 – 13 ст. до н.е. клімат став настільки теплим і вологим, що лісостеп поширився на весь південь України аж до Причорноморського узбережжя, вклинившись у суцільну Євразійську степову смугу і перервавши її між Дунаєм і Доном, а лісові масиви підступили до Черкаської області включно (див. додаток Ч.Ш.-В).

По-друге, до наших споконвічних окультурених зернових рослин (плівчаста пшениця та ячмінь) додалася нова витривала в умовах степу культура – просо! Ця рослина, яка згодом стане "злаком кочівників", була одомашнена ще в VII – VI-му тис. до н.е. на півночі Китаю, але в Європу вона змогла потрапити лише в II-му тис. до н.е., до того ж, навпростець степами (омінаючи Передню Азію), разом з кочовими племенами. Саме тоді запрацював "степовий міст" між Європою та Китаєм! Заради справедливості слід зауважити, що навзаєм у II-му тис. до н.е. Китай отримав від Європи ще крутіші дари: західно-євразійську пшеницю, ячмінь і свійських коней, що стало вагомою складовою його подальшого економічного зростання.

І по-третє, на декілька століть у Василівській лісостеп прийшли спокій і політична стабільність – не було воєн, на жодному поселенні не зводилися укріплення. Можливо нас захищала велика чисельність землеробського населення (як у Трипільських мегапоселеннях), або ж щільна смуга дерев і чагарників, крізь які не могли продертися ні вози-гарби, ні колісничі кочівників (а вершництво тоді ще не існувало). Степ відступив на сході за річку Інгулець і Сів. Донець (там панувала іраноетнічна Зрубна культура); на заході він відсунувся за Дунай (де всім заправляли Греки-Ахейці), а в наших лісостепових просторах між Дунаєм і Дніпром взяли гору нащадки місцевих пізньотрипільських племен і перших хвиль індоєвропейців (спільні діти яких утворили протофракійський етнос), які за сприятливих умов знову перейшли від скотарства до землеробства.

Збіг усіх цих обставин призвів до справжнісінького демографічного вибуху в нашій лісостеповій Василівці (подібне відбудеться ще раз аж через 1,5 тисячі років, коли в 3 – 4 ст. по н.е. під впливом Римської імперії василівці вперше зораять плугом чорноземні степи).

Мандруючи сьогодні Василівським краєм, примітьте якусь комфортну для життя місцинку при долині, поруч з питним джерелом – і майже напевно неподалік будуть залишки землеробського поселення доби Пізньої Бронзи, настільки рясно їх було у нашому краї. Одне з таких селищ розташовувалося на східній околиці міста Василівка поруч з Підгірнянським джерелом (див. фото 19.1).

Фото 19.1. Давнє джерело між Василівкою та Підгірним з багатющою історією

Обернений до теплого півдня схил долини річки Карачекрак у другій пол. II-го тис. до н.е. був забудований численними наземними хатами, крізь вапнякові фундаменти яких сьогодні пролягають ґрунтові дороги й стежки (див. фото 19.2).

Фото 19.2. Хата віком 3,5 тисячі років (!) з рештками кісток та кераміки на долівці

Окрім землеробства (переважно просо) мешканці цього поселення жили також з тваринництва (здебільшого коні та велика рогата худоба), риболовлі та інших промислів; активно торгували з Карпато-Трансільванським та Дунайським регіоном, і з Карпатської ж сировини (за допомогою кам'яних ливарних форм) виготовляли високоякісні бронзові речі.

Візитівкою василівців тієї доби (15 – 12 ст. до н.е.) стала типова ліпна кераміка з характерним наліпним валиком під вінчиком; цей валик часто має косі чи прямі насічки, від чого стає схожим на мотузку. Така кераміка часто лежить прямо під ногами (див. фото 19.3).

Фото 19.3.1. Уламок глеку Бронзової доби на стежці, що єднає Василівку з Підгірним

Фото 19.3.2. Сабатинівський валик можна зустріти всюди: і на березі і в степу

Кераміка Бронзової доби ще не пропікалася в гончарних печах до червоного кольору; зазвичай вона має сіро-коричневий, або ж чорний окрас (особливо на зламі). В якісному однорідному глиняному тісті можна зустріти домішки трави (шамоту) для більшої міцності; нею ж затирали ще вогкі стінки посуду, залишаючи на ньому візерунчасті риси (див. фото 19.4). Іноді на глек наносили шар кольорової глини (ангоб), який продавлювали додатковим орнаментом; або ж просто залощували його поверхню до блиску.

Фото 19.4. Типові затири травною на кераміці перших землеробів Васи́лівки

Ще однією відмінністю посуду осілих землеробів від глеків кочових мисливських і скотарських племен стало їхнє пласке дно, більше припасоване до рівної поверхні стаціонарної печі, аніж до відкритого багаття, в яке встромляли свої гостродонні посудини мисливці та ранні скотарі. На Васи́лівських поселеннях Пізньої Бронзи зустрічається лише посуд з пласким дном.

Цікавий фрагмент пізньобронзової кераміки з "розірваним" валиком нещодавно був випав з прямокутної (на відміну від грушеподібних Скитських) господарської ями урвища на Ластівчиному мисі (див. фото 19.5) – краї валика відігнуті донизу, наче кінці мотузки.

В цій же ямі лежали керамічні заготовки-диски на пряслиця (важики до веретенець) і гарно пропечені невеличкі глиняні кулі для праці. Ми часто говоримо про лук і стріли, списи й кинджали Бронзової доби, але рідко згадуємо про ще один надзвичайно популярний у стародавньому світі вид зброї – прашу! Ці стандартизовані глиняні кулі хоч і летіли слабше за кам'яні снаряди вагою 200 – 400 гр., проте були меткішими за них!

Фото 19.5. Фрагмент кераміки з "розірваним" валиком-мотузочкою під вінчиком і кулі для праці з прямокутної господарської ями на Ластівчиному мисі Лисої Гори

На одному зі Скелянських поселень Сабатинівської культури (так археологи називають цей етап нашої історії) поруч з типовою валиковою керамікою були знайдені гранітні зернотерки та якісно відполірований конічний розтирач з рожевого пісковика, виготовлений близько 3,5 тисяч років тому (див. фото 19.6).

В інших поселеннях Лисої Гори зустрічалися ще й бронзові серпи та ножі, також притаманні цій добі (зберігаються в приватних василівських колекціях).

Фото 19.6. Розтирач і фрагмент глека з багатошарового поселення Бронзової доби на мисі Старому (Скелянський берег Каховського водосховища)

На декілька століть Василівка стала східною околицею величезного землеробського світу (протофракійський етнос), який кордонами нагадував зниклий 1,5 тисячі років до того Трипільський світ (все ті ж Румунія, Молдова й Україна), тільки дещо зміщений на південь. Спадок Трипільля вгадується в якісній кераміці, виразних землеробських традиціях, перевазі великої рогатої худоби в стаді, зорієнтованості металургії на Карпатські ресурси, тощо.

Проте, попри величезну генетичну тяглість з Карпато-Дунайським регіоном, не менше на тогочасних василівців вплинула і культура Аріїв. Всіх їх об'єднує ще спільний обряд поховання: в утробній позі, скорчено на боці, головою на схід. Певна схожість простежується також і в техніці виготовлення кераміки: Сабатинівський валик нагадує Бабинський (див. фото 19.7).

Фото 19.7. Порівняння наліпних валиків на посуду різних археологічних культур, які послідовно змінювали одна одну на Василівських поселеннях Бронзової доби: Бабинська (Арії) → Сабатинівська → Білозерська (сучасники Кіммерійців)

Поруч з кожним селищем існували й могильники (грунтові та курганні), але де саме – доводиться лише гадати (див. фото 19.8).

Фото 19.8. Деся на обрії, над Сабатинівським поселенням мусив бути і його родовий могильник (синя стрілка вказує на його приблизне розташування)

Близько 300 років тривав розквіт першої землеробської спільноти Василівського краю. А потім все пішло шкереберть. На початку 12-го ст. до н.е. клімат вкотре став сухим і прохолодним (не інакше, як десь щось знову вивергнулося чи впало). Наскільки все було погано промовляє той факт, що в 10-му ст. до н.е. рівень Дніпра впав до історичного мінімуму за весь час свого існування! На кінець II-го тис. до н.е. між Дунаєм і Доном знову з'явилися степи, і Василівка вкотре стала незахищеним від зайд "прохідним двором" у величезному степовому коридорі. Увімкнувся звичайний ланцюжок подій: лихоліття → голод → війни → міграції.

Рятуючись від негоди, найактивніший прошарок населення Василівки покинув негостинне Надчорномор'я і подався на північний захід у вологіші лісостепи, та за південні моря – відвойовувати собі нову Батьківщину. Разом з іншими племенами вони увійшли в хроніки південних царств під загальним ім'ям "народів моря", від навали яких потерпали могутні держави Східного Середземномор'я та Єгипту (див. мал. 19.9). Можливо в лавах "народів моря" під стінами легендарної Трої билися і наші земляки ☺

Мал. 19.9. Зображення воїнів "народів моря" в єгипетському Луксорі, 12-е ст. до н.е.

Нечисленне населення, що залишилося в сухому Причорномор'ї, скупчилося в деяких поселеннях річкових долин і на берегах лиманів. Від землеробства василівці знову перейшли до рухливого скотарства. На селах ще виготовляли чорну кераміку, але валик під вінчиком став гострим, невиразним і мало схожим на мотузку – традиція занепадала (див. фото 19.10).

Фото 19.10. Гострий валик Білозерської культури з багатошарового поселення Пізньої Бронзи на Лисій Горі; василівці, які виготовили цей посуд, вже добре знали нових кочівників на сході, з якими їх невдовзі об'єднають під одним ім'ям – Кіммерійці

Промине двійко століть і наш острівець осілого життя остаточно розчиниться в бурхливому кочівницькому морі Кіммерійської спільноти. Знадобиться понад півтисячоліття, щоби гарна погода, землеробство, гончарство й металургія знову повернулися на покинуті Василівські села. І це таки станеться в другій половині I-го тис. до н.е. Але то вже будуть зовсім інші люди і зовсім інша кераміка (див. фото 21.7).

20. Іраномовна Василівка

Назви багатьох великих річок на півдні України сьогодні мають спільний корінь "дн": Дон, Сів. Донець, Дніпро, Дністер, Дунай – це пам'ять про ті часи, коли Василівка була іраномовною.

Великий Іранський світ (Іранведжа) від Алтаю до Дунаю почав формуватися ще в добу Бойових Колісниць у першій пол. II-го тис. до н.е. Але в другій пол. II-го тис. до н.е. цей процес у Василівці дещо перервався, бо ми потрапили в сферу впливу землеробського світу протофракійської спільноти з Карпато-Дунайського регіону (сучасні Румунія, Молдова, Південно-Західна Україна – майже той самий осередок неолітичних землеробів культури Кукутені-Трипілля (!), тільки трохи південніше).

Іранський світ повернувся до Василівки разом зі степами наприкінці II-го тис. до н.е. і впевнено панував у терені понад 1,5 тисячі років, суттєво вплинувши не лише на гідроніми (назви річок), але й на етнічне обличчя василівців, козацьке майбутнє, українську мову (саме іранська складова відрізняє її від решти східно-слов'янських мов) і, навіть, на зміст наших дохристиянських вірувань (язичництво Русі має давньоіранські зороастрійські витоки).

На долю Василівки найбільше вплинули іраномовні племена Кіммерійців, Скитів, Сарматів, які послідовно приходили в наші степи через Передкавказзя з глибин Азії. Звідти, ще на початку I-го тис. до н.е. їх почали витісняти численніші племена тюрків, а згодом і монголів Північного Китаю: "степовий коридор", пробитий у III – II тис. до н.е. індоевропейськими племенами на схід, запрацював на "реверс-обратку" ☺.

Всі вони були неперевершеними кінними стрільцями і номадами (тими, що "живуть на колесах" і не мають постійних осель), які спочатку приходили в наш край, як грабіжники, але через декілька поколінь вже щиро вважали Василівський степ своєю Батьківщиною, державою і домівкою, родичалися з місцевими землеробами і торговцями, "обростали жирком" і ...ставали черговими жертвами більш традиційних номадів зі сходу. По всьому, від них залишалися тільки голі ймена в хроніках літописних подій, загадкові кургани на маківках степів і незліченні металеві стрілки, які вже ніколи не здіймуться в лет (див. фото 20.1).

"Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus" (Bernardo Cluniacense, XII secolo)
"Вчорашня троянда залишається в імені – голі маємо ймена" (Бернард Клюбійський, XII ст.)

Фото 20.1. Кіммерійські та Скитські бронзові стріли, знайдені на пляжах Лисої Гори самими очима, ще до нашестя варварів, озброєних металодетекторами

Маленький парадокс історії: за Бронзової доби стріляли переважно крем'яними вістрями, а в часи Ранньої Залізної доби – бронзовими; тільки від 4-го ст. до н.е. кочівники починають масово переходити на залізні вістря, і вже у Сармат ми бачимо майже винятково трилопатеві залізні вістря: спочатку втулкові, а згодом і черешкові.

Існування Іранського світу в наших степах майже точнісінько співпадає з часовими межами Ранньої Залізної доби, дивовижної своїми відкриттями та вдачею.

Кожна історична доба пропонує свій секрет успіху:

- за Новокам'яної та Мідної доби запорукою процвітання (демографічного зростання, а значить і військової нездоланності) було успішне землеробство в долинах великих повноводних річок (Межиріччя, Ніл, Інд, Хуанхе, тощо); Так сформувалися "річкові цивілізації".

- за Бронзової доби перевагу отримали гірські народи, які "сиділи" на покладах руд кольорових металів і могли собі дозволити битися й торгувати бронзовими виробами; центр цивілізації змістився з річкових долин до передгір'їв (Кавказ, Іранське нагір'я, Балкани, інш);

- але володарі бронзової зброї були елітою суспільства лише до тих пір, поки не з'явилося легкодоступне залізо і не зрівняло у можливостях всі племена, в т.ч. й ті, які сиділи по лісах на болотяній залізній руді – залізо демократизувало світ!

Метеоритне залізо, як самородок, знали вже давно, але виділяти його з руди почали тільки наприкінці II-го тис. до н.е. в Малій Азії на південному березі Чорного моря. Доволі швидко навички чорної металургії переметнулися й на північний берег, а звідти – рухливі Кіммерійці поширили їх серед усіх народів Південно-Східної Європи. Коли ж навчилися видобувати залізо з болотяної руди, то це призвело до справжнісінького економічного, демографічного та військового буму серед землеробів європейського лісостепу! – впродовж цієї доби на світову арену впевнено виходять послідовно: Кельти, Германці та Слов'яни.

Щоб зрозуміти всі тонкощі взаємодії осілого та кочового світів, спочатку треба ясно усвідомити, що ж являє собою лісостеп, ця зона контакту між лісом і степом. Отже, лісостеп – це не просто проріджений галявинами ліс, а чергування смуг справжнісінького лісу, який вздовж річкових долин вклинюється в південні степи, зі смугами справжнісінького степу, що вододілами рік заходить далеко у північні ліси. Лісові землероби та степові кочівники мали всі можливості співіснувати поруч, не конкуруючи за ресурси, тобто черезсмужно – ось що означає лісостеп (див. фото 20.2).

Фото 20.2. Черезсмужне чергування "лісу" та "степу" в сьгоднішній Василівці; Маячанська балка, ландшафтний парк "Панай"

Степовими вододілами Василівка пов'язана з Приазовськими степами й кочівниками, а долиною Дніпра – з лісами Півночі та землеробами. Тому на території Василівського краю водночас зводилися і землеробські городища і кургани знатних кочівників – обидві культури співіснували в межах нашого краю.

З початком Ранньої Залізної доби Василівка стала свідком небувалого розмаху ще однієї людської вади, а саме – работоргівлі! На 2,5 тисячі років продаж витривалих рабів і гарних рабинь стає надприбутковою справою для володарів Василівського краю. Першими професійними людоловами стали Кіммерійці, за ними озолотилися Скити, а далі всі – до норманів-русів і татар включно. Міг про транзитну торгівлю зерном з нашого лісостепу до Античної Греції – ніщо інше, як мильна бульбашка: наші посівне просо та плівчасті пшениці не витримували жодної конкуренції з голозерною пшеницею античних колоній, яка тільки й ішла на експорт грекам. З таким же лукавством замовчують християнські літописці й про шокуючі розміри работоргівлі, з яких жили світлі Руські князі (за неї, власне, і розірвали князя Ігоря). І лише на Татарах радянська історична думка та література відігралися по повній (особливо у виправданні сталінської депортації кримських татар). Іншими товарами експорту ще були хутра, мед, віск, десь там бурштин, але на виручений за них дріб'язок не збудуєш царських курганів.

На досягній стадії варварства війни велися вже не задля отримання бранців (цього добра вистачало з надлишком – весь землеробський лісостеп), а за контроль над торговими шляхами та за пільги на работоргівлю (всі ці походи на Херсонес, Константинополь і т.д.).

На останок, мушу згадати про ще одну грань тогочасного рабства. Рабів захоплювали не лише після бою. Існували і більш цивілізовані "безкровні" способи стягнення "живого податку" – данина. Щороку поселення добровільно віддавали на поталу ворогам обумовлену кількість своїх найкращих (товар повинен бути якісним!) синів і дочок. Як відбувалися відбір і прощання – згадується в казках про Змія Горинича або ж Дракона. Змій і дракон – це найтипівші емблеми-прапори Скитів і Сармат, які також набули величезного поширення на просторах Північного Китаю. Ці прапори мали вигляд роззявленої пащі на жердині, по колу якої кріпилася довга кольорова панчоха-хвіст (див. мал. 20.3). Ніякої містики! – це був ідеальний конус-вказівник напрямку та сили вітру для всього війська кінних лучників. Дуже корисний прилад для поправки на вітер під час стрільби з лука на далекі відстані. Подібна аеродинамічна "ковбаса" і сьогодні є на кожному аеродромі планети. Іноді казки про драконів правдивіші за літописи.

Сьогодні нам так само важко уявити звичку до рабства, як і ліс на місці неозорих Василівських ланів. Але все це мало місце в минулому. Для Кіммерійців, Скитів і Сарматів рабство не здавалося чимось геть осудним і винятковим. Більше того, воно цілком личило кастовому поділу їхнього суспільства, в якому окрім жерців, воїнів і вільних робітників ще існувала і верства рабів. Це було таким же традиційним, як культ меча, вогню і сонця!

Мал. 20.3. Сарматські драконарії-прапороносці з прапором у вигляді Дракону, який щороку пожирав сотні найкращих юнаків і дівчат з підвладних поселень; у Скотів були подібні прапори-дракони, які ще й гуділи від вітру, коли коні неслися вскач (малюнок з Інтернету)

Ім'я перших іраномовних племен, які наприкінці II-го тис. до н.е. разом зі степами повернулися до Василівки – невідоме. Це була іраномовна людність Зрубної культури, яка впродовж доби Пізньої Бронзи напівкочувала східніше осілої землеробської Василівки десь за річками Інгулець і Сів. Донець, а з початком посухи поширилася і в наші степи. На той час основна маса протофракійських землеробських племен вже відійшла з Причорномор'я до більш комфортних лісів помірної смуги, де в спілці з місцевими племенами розквітла новим землеробським світом Чорноліської культури (і основним джерелом рабів для іраномовних племен, по-сумісництву).

А на початку I-го тис. до н.е. Ассирійці з Близького Сходу назвали всю людність Північного Причорномор'я словом "кіммерійці". Згодом ця назва перейшла до творів Геродота й історично закріпилася за василівцями тієї доби. Хоча самі себе ми, вірогідніше, називали Таврами (синонімічний ряд: тур – тавр – твар – товар – товариш).

P.S.: Товар (укр.) – застаріле означення худоби, що раніше сама була розмінним товаром. Походить від стародавнього "*тавр*" (бик), "*Таврія*", "*таври*". Породило "*товариш*" (спільник по худобним справам), подібне до "*ковбой*" ("*cow-boy*" – "коров'ячий хлопець").

Сьогодні ж ім'ям Кіммерійців зазвичай називають не все населення тодішнього Причорномор'я, а переважно його панівну верхівку – перших номадів-вершників, які близько 900 р. до н.е. з'явилися в наших степах зі сторони Північного Кавказу (див. мал. 20. 4).

Мал. 20.4. Зображення Кіммерійців на античній вазі

Кіммерійці були найпершими людьми на Землі, які масово перейшли до

вершництва, ставши справжнісінькими степовими кентаврами (згадайте, який переляк відчували індіанці колумбової Америки, вперше побачивши кінних вершників – вони вважали, що це єдина істота людо-кінь, тобто кентавр; до речі, в слові "кентавр" теж є самоназва давніх василівців: *tauros* — «бик»). У вершників ще не було сідел, стремен і важких обладунків – самі штани та гостроверхі капелюхи.

Кіммерійців також справедливо вважають засновниками нового роду військ – легкої кінноти, точніше – кінних лучників, які замість крем'яних вістер стріл взяли на озброєння бронзові (нарешті це сталося – в добу то Раннього Заліза! ☺). Зазвичай це були дволопатеві втулкові вістря ланцетоподібної форми (див. фото 20.5), призначені для враження ворожої легкої піхоти й кінноти; вони легко пробивали шкіряні та повстяні обладунки (з тканин), а металевих тоді ще ніхто не носив (вони з'являться вже в Скитів разом з іншими, "бронебійними" вістрями стріл).

Фото 20.5. Дволопатеві Кіммерійські стріли, вимиті з урвищ Лисої Гори Каховським морем

Вершництво спричинило появу й ще одного різновиду холодної зброї: звичайний короткий кинджал для ближнього бою перетворився на довгий меч для враження ворога, не встаючи з коня – з`являються довгі залізні мечі!

А ще Кіммерійці були й першими стовідсотковими кочівниками, які "жили на колесах" і не мали постійних осель – тобто були номадами. Така безпритульність має свої переваги й недоліки. Перевага варварства полягає в тому, що у волоцюги-безхатченка обмаль моральних і матеріальних стримувань, їх нічим шантажувати і важко контролювати. Недоліком же бурлацького життя була залежність від виробів цивілізації, які вони не могли створювати в умовах кочового господарства: метали, зерно, тощо. Переваги цивілізації часто розкладали і зваблювали номадів: минало декілька поколінь, і з грабіжників міст вони перетворювалися на їхніх найманих охоронців, а то й правителів.

З появою Кіммерійців усі поселення у Василівському краї майже на півтисячоліття зникають. Але коли у Кіммерійців вийшла з ладу кавказька зброя, всі мечі для них кувалися вже в землеробських поселеннях на захід і північ від наших степів. В переддень же навали Скитів у середині 7-го ст. до н.е. більшість землеробських полісів перебувала під охороною Кіммерійських загонів, а Кіммерійські царі, породичавшись із місцевою аристократією, стали їхніми співправителями.

Впродовж 10-ти поколінь (якщо вважати тривалістю покоління 25 років), з 900 – по 650 рр. до н.е. існувала Василівка Кіммерійська – неозорий кочівницький степ без жодного сталого поселення. Тільки рухливі табуни під охороною вершників у гостроверхих капелюхах і тільки вітер над руїнами забутих землеробських селищ, порослих буйним різнотрав`ям (див. фото 20.6).

Фото 20.6. Степове неоране різнотрав`я на східній околиці Василівки на початку літа

P.S. Доповнення: виняткова роль коней в історії Василівки

Сьогодні, в добу автомобілів, у це важко повірити, але історичну долю василівців багато в чому визначили саме місцеві коні. Без цих чотириногих тваринок історія Василівки й Світу була би зовсім іншою:

1. Дикі коні (див. мал. 13.2 і 13.3) стали головним об'єктом нашого мисливського промислу ще наприкінці Льодовикової доби (відтоді, як холодолюбні бізони відійшли на північний-схід, рятуючись від тепла). Вони продовжили для василівців Палеолітичну добу з полюванням на стадних тварин і пом'якшили перехід до Мезолітичної доби з полюванням на нестатних тварин, забезпечивши нас їжею у скрутний період нашого існування.

2. Василівка відноситься до тих земель, де вперше(!) в світі було одомашнено коня. Спочатку, впродовж IV – III тис. до н.е. це було саме тільки м'ясне конярство; василівці ще не вміли використовувати коней як тягло чи для верхової їзди. Хоча на той час степовики вже були й винайшли транспортне колесо, але у двоосні вози-гарби вони все ще впрягали сумирних волів (віл – це кастрований бик). На відміну від майже всіх інших одомашнених тварин, у майбутньому кінь стане ідеальною "машиною війн" і значною мірою визначатиме результат битв і переможця.

3. Вперше коня, як тяглову силу, почали використовувати на початку II-го тис. до н.е. Тоді ж винайшли легке колесо зі спицями і бойові колісниці. З Волго-Донського межиріччя цей винахід швидко поширився в розташовану поруч Василівку. А вже за декілька століть мистецтво колісного бою стало відомим на величезних просторах Євразії та Африки, суттєво перекоївши їхні політичні мапи.

4. На початку I-го тис. до н.е. Кіммерійці з Передкавказзя, Приазов'я і Причорномор'я стали першими в світі кінними вершниками, започаткувавши зовсім новий рід війська – легку кінноту. Цей винахід раптово змінив увесь перебіг бою; відтоді бойові колісниці в Україні (а згодом і в Світі) втратили свою неперевершеність і поступово зійшли з арени війн.

5. Невдовзі Скити ще більше вдосконалили кінноту, закувавши вершників у броню, перетворивши легку кінноту у важку. І поки цей винахід не запозичили сусіди, Скити були непереможними в бою. Проте ні у Кіммерійців, ні у Скитів, ні навіть у їхніх наступників Сарматів і Римлян ще не було якісних сидел зі стременами (лише товсті покривала попон – "м'які сідла")! Лишається тільки дивуватися, як ці закуті в залізо стрільці, мечники і списники утримували рівновагу на спинах коней під час битви! Жорстке дерев'яне сідло (правда ще без стремени) принесли до нас Гуни в 4-му ст. до н.е., і цей винахід, разом з більш потужним луком, теж підніс їх на вершину військової слави. Стремена й підкови василівці вперше побачили тільки в Аварів, також тимчасово успішних завдяки цьому нововведенню.

Понад п'ять тисячоліть коні "творили" історію Світу, а в самому серці "Кінських земель" лежала наша Василівка. Мало того, вона зростала ще й на березі "Кінської ріки" – нашої славетної Конки!

Ще пару поколінь тому табуни були невід'ємною деталлю Василівського пейзажу, а нині діти вивчають коней здебільшого по малюнкам (див. фото 20.7) ☺

Фото 20.7. Забуте мистецтво вершництва, з яким були пов'язані тисячі років давньої історії Василівки

Хтось, по вінця закоханий у Степ, колись сумно зауважив, що Степ без коней такий же пустий, як і море без чайок. Але ми вже давно звикли до цієї ненормальності, втім, як і до багатьох інших ☺

21. В серці легендарної країни Герр

Від 9 – до 5 ст. до н.е. життя на Василівських поселеннях завмирає – ні гончарства ні металообробки впродовж майже півтисячі років! Якісна валикова кераміка назавжди зникла з нашої місцевості. Ліси відступили від нас далеко на північ і захід, а разом з ними відійшли і нащадки землеробів Бронзової доби, створивши там новий успішний "землеробський світ". А Василівка лишилася в полоні степів – з непевними володарями, кочовицями і суховіями.

Проте не варто вважати Василівку першої пол. I-го тис. до н.е. здичавілою пусткою. Життя тривало в розпорошеній кочовій формі, яка завжди залишає по собі менше слідів на поверхні землі, порівняно з осілим проживанням. Безперервність перебування людей у Василівці простежується ще від часів Кам'яної доби, а що вже казати про добу Металів!

Особливо яскравим і знаковим для Василівки в цьому проміжку було 7-ме ст. до н.е., коли в Причорномор'ї почали з'являтися перші колонії грецьких переселенців з Мілету (див. мал. 21.1), несучи в наш "варварський степ" світоч Античної цивілізації (колоністи завжди селилися поблизу берегів і не заглиблювалися в суходіл). В цей же час важка кіннота Скитів вибила з владного Олімпу Приазов'я легку кінноту Кіммерійців, відкриваючи новий розділ в історії краю під назвою Велика Скитія!

Мал. 21.1. Іонійське місто Мілет на Азійському узбережжі Босфору стало донором майже всіх грецьких колоній приморської України; в 1842-му році назву нашого сусіднього містечка Кизил-Яр "червоний берег" імперія змінила на Мелітополь "медове місто", яка співзвучна зі стародавньою назвою іонійського Мілету і крутиться на язиці, не інакше як "Мілетополь" ☺ (малюнок зі Всемережжя)

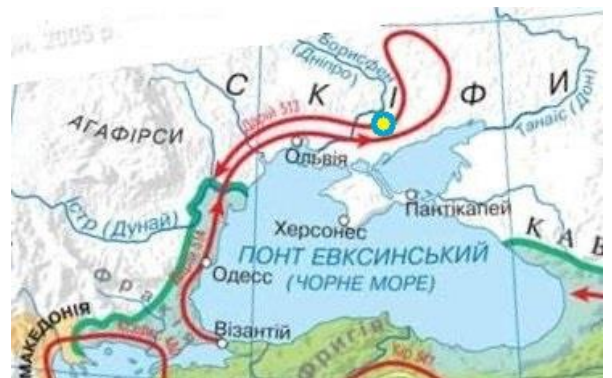
Про Скітів можна говорити нескінченно... Про те, як у 8-му ст. до н.е. ці безпосередні нащадки Аріїв змушені були покинути Алтай та заснувати нове царство Ішкуза на Північному Кавказі. І про блискучі походи Близьким Сходом аж до кордонів Єгипту в 7-му ст. до н.е. І про повернення в Приазов'я цих загартованих у близькосхідних війнах ветеранів, перед потугою яких не встояли ні Кіммерійці ні їхні васали. Про шарпанину з Дарієм Перським наприкінці 6-го ст. до н.е. і про те, як у 514-му році до н.е. Дарій спопелив придунайську Фракію і дійшов північним узбережжям Чорного й Азовського морів аж до річки Корсак під Бердянськом (див. мал. 21.2), а потім повз Василівку подався на північ, де знищив найбільше залежне від Скітів місто Гелон (Більське городище в Полтавській області). І нарешті про те, як невловні кочові Сколоти скористалися з послаблення свого торгового конкурента Фракії та захопили всі її Причорноморські терени аж по самий Дунай (мирний договір 496-го р. до н.е.), створивши могутню державу Велика Скітія, яка в своїх межах ще 2,5 тисячі років тому вже майже співпадала з кордонами сучасної України (див. фото 21.1). Так розпочалася золота доба Скітів.

Фото 21.2. Дволопатеві бронзові вістря Ранньоскітського періоду (7 – 6 ст. до н.е.) для вращення шкіряних і повстяних обладунків;

а також Трилопатеві бронзові вістря Пізньоскітського періоду (5 – 4 ст. до н.е.), які за допомогою дерев'яної вставки кріпилися до очеретяного древка довжиною всього 40 см. (!) і були гарними проти металевої броні;

на межі двох періодів стоїть похід непереможного Дарія проти непереможних Скітів (малюнок зі Всемерезжя; Василівка – жовто-блакитна цятка →)

Самі себе ці засновники нового роду військ – важкої кінноти, іменували Сколотами; Греки нарекли їх Скітами (Σκύθοι), а в російському перекладі грецька назва перевернулася на "Скифы", попри те, що в грецькій мові немає звуку, який хоча б наближено нагадував звук [ф], а грецьку літеру θ (тета) греки вимовляють, як [т]; Ви не почуєте від них слова "Афіни" – назву своєї столиці греки вимовляють, як Атени; так само міт – а не міф, етер – замість ефіру та інш. До речі, в українській мові до російщення теж не полюбили звук [ф], вимовляючи Хведір замість Федір, Пилип – замість Філіп, Хома – Фома і т.д.

Велика Скитія – це не тільки іраномовні номади. Крім них вона об'єднала в собі ще й греків, фракійців, праслов'ян, балтів, фіно-угрів та інші племена. Провідною елітою Скитії були не лише Царські Скити, але й вожді Лісостепу, приховані від очей античних істориків просторами кочових степів. Втім, уже за декілька поколінь ці еліти породичалися і тримали спільний інтерес – транзитну міжнародну торгівлю, надприбутковим товаром якої були раби. Повнота влади цих еліт дозволила звести мегалітичні споруди, які збереглися до наших днів: багатокілометрову систему потужних укріплень у Лісостепу та вищі за 5-поверхівку кургани в Степу – все це прояви колосальної державної організації, змоги, величі... і рабства.

Поліетнічність Скитії відбилася навіть у назві її річок. Одна й та ж річка мала різні місцеві назви від витоків до гирла. Наприклад, наш Дніпро для Греків у гирлі був Бористеном (Βορυσθένης "ріка з півночі" – знову ж таки Бористен, а не Борисфен), для Іранців у середній і нижній течії – Данапром/Дніпром (Δαναπρῖς "глибока ріка"), а для Праслов'ян у верхній і середній течії – Славутичем (на честь божества-праматері всіх Слов'ян – Слави, ім'я якої лягло і в назву Слов'ян і в бойовий клич "Сла-ва-а!", замість тюркського "Ура-а!"). Панівну назву визначав панівний етнос: довгий час це були Іранці, тож їхні назви стали традиційними. До слова, пізніші татарські назви річок закріпилися тільки за середніми й дрібними ріками Василівки, а татарська назва Дніпра (Özü Ozu) в наші дні не прижилася.

Зоряний час Скитії співпадає з короткочасним зволоженням клімату в 5 – 4 ст. до н.е. Саме в цей період у нашому степу і з'явилися найвищі, царські кургани, висотою за 20 м., з глибиною поховальних камер до 15 метрів. Поховальним і культовим центром Сколотів була місцина між річками Молочна і Кінська (Конка), відома як легендарна країна Герр. Про неї згадує в своїх творах і Геродот: *"могили царів знаходяться в області Герра, в тому місці, до якого Бористен/Дніпро судноплавний"*. Молочна ріка була традиційним місцем поховання ще еліти Катакомбної спільноти (фараон Хеопс – сучасник Катакомбників). Тому не дивно, що ця ж місцина Лукомор'я була святою і для Сколотів – *"молочні ріки, кисільні береги..."*

Посеред цієї легендарної країни Герр лежить і наша Василівка (див. фото 21.3).

Фото 21.3. Недосліджений курган у Василівському скитському степу країни Герр

Давня країна Герр славилася не тільки царськими курганами, але й своїми містами, які наприкінці 5 ст. до н.е. вирости на обох берегах Нижнього Дніпра. На Василівському лівому березі Дніпра, в районі сучасної Кам'янки-Дніпровської розквітла столиця Скитії Метрополь (Кам'янське городище), а поруч з нею – цілий каскад неукріплених селищ і захищених городищ з розвинутими ремеслами і торгівлею.

Майже всі вони сьогодні зруйновані водами Каховського моря: тільки від Балок до Василівки їх було понад десяток – їхні рештки нині зяють з морських урвищ численними господарськими ямами, уламками кераміки і кісток (див. фото 21.4).

Фото 21.4. Типова Скитська господарська яма з підбоями (грушеподібної форми) на Ластівчиному мисі Лисої Гори; такі ями слугували коморами, зерносховищами і просто відхожими місцями-смітниками

Одним з найбільших Скитських містечок було і наше Василівське городище – на неприступному Ластівчиному мисі Лисої Гори, зі сторони степу захищене валом і ровом (див. фото 21.5).

Фото 21.5. Залишки валу (позначені чорними стрілками) навколо Скитського городища, розташованого на розмитому Ластівчиному мисі Лисої Гори (фото зі Всемережжя)

Фото 21.6. Уламки грецьких амфор зі Скитських поселень Лисої Гори

На Василівському городищі можна зустріти багато амфорного бою, який є ознакою активної торгівлі з грецькими колоніями Причорномор'я і Криму (в 4-му ст. до н.е. Боспор переходив у Ольвії торгівлю зі Скитією). В амфорах до нас довозилися переважно вина, оливкові масла, рибний соус тощо. Назад амфорна тара не поверталася, а згодом билася, ремонтувалася, знову ламалася і викидалася (див. фото 21.6). Колись, за Античних часів, Василівка була портовим містом, а всю нашу місцину Греки називали Нижньою Скитією.

Окрім привізної, на поселенні масово виготовляли й власну кераміку значно гіршої якості: червоно-коричневу, з великою домішкою товченого кварцу (блискучі вкраплення в грубому глиняному тісті), недбало прикрашену нігтевими прищепами чи тисненнями паличкою (див. фото 21.7).

Фото 21.7. Уламки місцевої Скитської кераміки з Василівського городища на Ластівчиному мисі Лисої Гори

В очі впадає різниця відмінність цього посуду від глеків Пізньобронзової доби, які належали попереднім мешканцям Василівського поселення (див. фото 19.5). Цю кераміку виготовляли жінки зовсім інших культурних традицій! Якщо населення Сабатинівської культури тяжіло до Карпато-Дунайського регіону, то головним донором осілої людності в Скитський час був землеробський лісостеп Середнього Подніпров'я, з яким нас природно єднає річка Дніпро. Але для античних греків усі ми були на одне обличчя, і звали тодішніх василівців просто "тавро-скитами" 😊

Про будні василівців з городища можна довідатися з безлічі підібраних на ньому артефактів. Ось натрапляємо на численні та явно стандартизовані (наче зійшли з конвеєра) зернотерки у вигляді тонких, заокруглених по периметру гранітних плашок розміром 30 на 20 см. Але ж найближчі виходи граніту на поверхню лежать за півсотню кілометрів від нас на іншому березі Дніпра! Як же не просто було доставляти цей важучий камінь через річки й болотисті плавні! А проте, товар був ходовим, судячи з кількості знахідок (див. фото 21.8).

Окрім зернотерок бачимо ще й багато уламків товстих глиняних сковорідок – диск без бортів... Ага, на них готували явно не печеню чи підливку. Такі глиняні диски потрібні для прожарювання зерен піввчистої пшениці перед тим, як стерти його до крупи на зернотерці. Жорна з'являться у Василівці лише за півтисячоліття, в Римський час. Значить борошна, здоби та хліба василівці-скити ще не куштували – самі каші та, максимум, коржі-перепічки (див. фото 21.8). Не хлібороби, а якісь тобї кашовари ☺

А ці кругленькі глиняні кулі з отвором – ніщо інше, як прясельця, важики для веретен; зустрічаються й свинцеві, вкриті давньою білою патиною (див. фото 21.8). Ці прясельця, разом з вапняковими важиками від вертикальних ткацьких верстатів, свідчать про розвиток ткацтва у нас на поселенні. Навіть можна побачити цю тканину, точніше її відбиток на донцях деяких глеків, які на ній досихали. Цим тканинам 2,5 тисячі років! (див. фото 21.8).

За кожним знайденим артефактом тягнеться шлейф дивовижних історій ☺

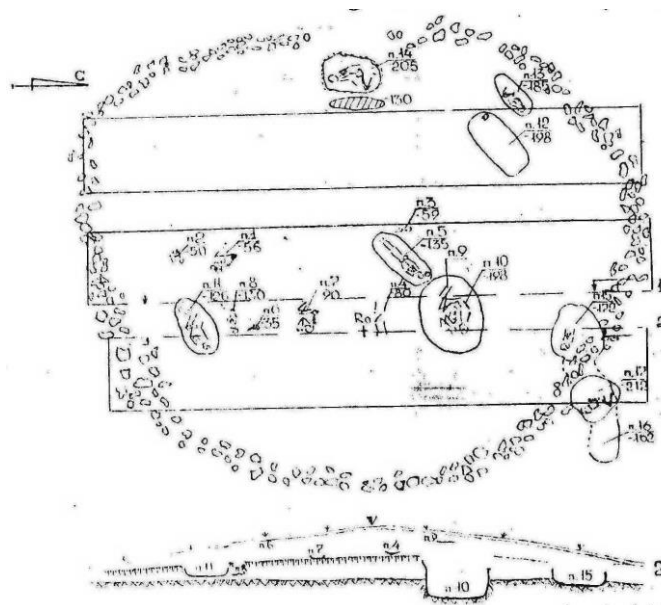
Фото 21.8. Побутові речі василівців з портового міста Скитської доби на Ластівчиному мисі: гранітна зернотерка в бухті Золотого Пляжу; четвертина глиняної сковороди для прожарювання зерна; глиняні та свинцеві (білі) важики для ткацьких прясел (на деяких з них збереглися приватні візерунки майстрині); відбиток скитської тканини на донці глиняного глека; клеймо на амфорній ручці та кольоровий малюнок на фрагменті амфори – обидві прибули в наш порт з Грецьких колоній

Поруч зі Скитськими поселеннями, звичайно ж, існували і родові могильники – трохи вище, на пагорбі, подалі від води. Один з них, неподалік від с.Скелька, досконало дослідили й описали запорізькі археологи в 1990-их роках (див. фото 21.9). Селища, з яких походили ці небіжчики, вже давно розчинилися у водах Каховського моря.

Фото 21.9. Археологічний розкоп напівзруйнованого морем ґрунтового могильника поблизу села Скелька; найдавніші поховання на цьому переважно Скитському цвинтарі належать ще Катакомбній спільноті

Подібні Скитські безкурганні могили 5 – 4 ст. до н.е. знайдені також під Златополем, Маячкою та в інших ділянках розмитої берегової лінії. Проте місце розташування ґрунтового могильника над великим Василівським городищем не відоме й по сьогодні. Гадалося, що з

ним пов'язана ціла купа частково розораних курганів на маківці Лисої Гори. Але несподівано, дослідження 1980-их років майже не виявили в них Скитських поховань! Ці кургани виникли багато раніше, ще в добу Ранньої Бронзи. Ось, наприклад, які поховання містив один із них (зі статті С.М. Кравченка та О.В. Тубольцева): Ямна культура – 8 поховань, Багатоваликова – 3, культури Пізньої Бронзи – 1, Зрубна – 1, невизначені – 3, Сарматське – 1 (див. мал. 21.10).

Мал. 21.10. Загальний план одного з досліджених курганів II-ої курганної групи на маківці Лисої Гори між Василівським лісництвом і туристичним табором

Можливо Скитський некрополь лежить на території самого міста й не виходить за межі міського валу, а вапнякове каміння в цій ділянці – не просто так? (див. фото 21.11).

Фото 21.11. Фрагмент мапи Лисої Гори на елінгу Василівського авіа-клубу: городище, вал і курганна група на верхівці (обведена жовтим кольором); де ж цвинтар старого міста?

Василівське городище та сусідні з ним Скитські поселення квітували майже півтори сотні років (від кінця 5-го – до середини 3-го ст. до н.е.), досягнувши найбільшої могутності в середині 4-го ст. до н.е. за царювання Атея. Майже напевно цей видатний політичний діяч ходив вуличками нашого портового міста, бо його власна резиденція (схожа на грецький поліс столиця Скитії Метрополь – нині відома, як Кам'янське городище поблизу сучасної Кам'янки-Дніпровської) лежала всього у 80-ти кілометрах на захід від Василівки, а знатних городищ, подібних до Василівського, навкруги було не так вже й багато.

В історії збереглися зображення Атея на монетах (див. мал. 21.12) і слова, звернені до громади Візантія, яка на ті часи контролювала морські торгові шляхи з Чорного до Середземного морів: «Цар Скитії Атеї громаді Візантія: не шкодьте моїм прибуткам, інакше мої кобиліці питимуть вашу воду».

Мал. 21.12. "Атеї" в перекладі на українську означає "правдивий, істинний"

І безперечно василівці були присутні на урочистому похованні цього видатного царя, який у 90-літньому віці в 339-му році до н.е. підступно загинув у битві з македонянами, яких очолював батько Олександра Македонського – Пилип II. Через вісім років, у 331-му р. до н.е. сам Олександр вирішив закріпити батьківський успіх, завоювавши Скитію, але його полководець Зопіріон разом зі всім своїм військом був знищений Скитами ще на підступах до Василівки в Причорноморських степах (див. мал. 21.13). Але про цю поразку непереможного Олександра античні автори воліли не патякати і забути, хоча схожу подію із заклятим ворогом Греції – Дарієм Перським менш ніж за 200 років до того – вони обсмакували в усіх деталях ☺

Мал. 21.13. Легка кіннота Скитів багато в чому нагадувала Кіммерійську – ті ж гостроверхі ковпаки і шаровари, відсутність сидел і стремен, короткі луки; але на відміну від Кіммерійців, окрім легкої, Скити мали ще й важку кінноту (закутих в броню вершників і коней), традиції якої згодом підхопили й Сармати

Локальні поразки не похитнули могутності Скитів. Але в середині 3-го ст. до н.е. в нашу місцевість прийшов ворог, якого не змогли втримати ні Царські Скити, ні укріплення городищ – раптово і суттєво зіпсувався клімат...

Щось вибило планету з колії та змінило долі багатьох народів світу. На довгі десятиліття клімат у Василівці стає надзвичайно холодним і посушливим, майже сибірським: 9 місяців зими, решта – літо. Навіть Чорне море тоді 2 – 3 рази замерзало повністю! Традиційно вважають, що Скитів потіснили Сармати, але в другій половині 3-го ст. до н.е. у відкритому степу на захід від Дону не знайдено жодних слідів перебування кочівників: ні Скитів ні Сармат – пусто! Там просто нічого було робити. Дніпрові поселення і городища теж занепали, більшість населення подалася на Дунай чи в Крим, створивши там Малі Скитії. Замість старої столиці на Дніпрі – Метрополя (Кам'янка-Дніпровська) з'явилася нова – Неаполь Скитський (Сімферополь).

Частина василівців-скитів залишилася на Лисій Горі, але це вже було не величне укріплене городище, а здрібніле селище, яке швидко втрачало свій скитський шарм. Доба Великої Скитії закінчилася (див. мал. 21.14).

Мал. 21.14. Зображення Тавро-Скитів, якими й були василівці 2,5 тисячі років тому

Лише на зламі 3 – 2 ст. до н.е. у Василівському краї стало дещо тепліше, що дозволило сарматським племенам Язигів і Роксоланів поволі перетнути Дон та почати опановувати степи між Доном і Дніпром. У природі розпочався теплий Римський період (кліматичний), але "римським" все більше ставав і весь Античний світ; водночас велич Олімпійських богів Греції марніла. Світ змінювався – неухильно, невблаганно, як завжди.

Кліматичні вибрики запустили також і ще декілька віддалених від Василівки механізмів подій, які незабаром суттєво вплинуть на її долю:

- у Південному Сибіру і Монголії активізувалися кочові народи Хунну, захищаючись від яких, у 3-му ст. до н.е. імператори Північного Китаю почали будувати Великий китайський мур (див. мал. 18.1), який в багатьох місцях був глинобитним, або ж просто безформним кам'яним валом; через декілька століть ці Хунну будуть першими представниками монголоїдної раси, яких побачить Василівка у складі Гунської навали;

- на південь від Каспію, на уламках колишньої Перської держави, у середині 3-го ст. до н.е. постає її наступниця Парфія, яка потужно впливатиме на Василівку впродовж наступних століть: від озброєння важкої Сарматської кінноти – до мови та язичницького світогляду "південної русі";

- посуха, а згодом і тепло, такі згубні для степу, стали справжньою благодаттю для болотистого Полісся, де формувалися Ранні Слов'яни; в 2-му ст. до н.е. у Середньому Подніпров'ї почи-нають зводитися "Змієві вали" – вже не міські, а територіальні укріплення, які Сарматам доводилося обходити стороною; з кожним століттям Слов'яни впевнено просуватимуться на південь і схід, допоки не досягнуть Василівки;

- тоді ж таки до своєї "золотої доби" дійшли і Кельти, доленосно вплинувши на прилеглі племена Германців, Балтів і Слов'ян, з якими за півтисячоліття доведеться зустрітися Василівці.

Від початку 2-го ст. до н.е. відроджена, наче казковий Фенікс із попелу, Василівка вступила в нову еру свого розвитку. І хоча офіційно нову еру (н.е.) літочислять від Різдва Христового, можна вважати, що у Василівському краї вона розпочалася дещо раніше ☺

Фото 21.15. Стріли Великої Скитії на дні Каховського водосховища

Додатки до Частини III

Додаток Ч.ІІІ.-А

Хронологія деяких подій Василівського району:

VI – V тис. до н.е. – василівці вперше знайомляться з неолітичними досягненнями Близького Сходу (через Балкани і Кавказ), а саме з технологіями землеробства, скотарства, виготовлення кераміки, двобічної обробки кременю.

V тис. до н.е. – поява мідних виробів у Василівці

V – III тис. до н.е. – на теренах Василівки вперше з'являються суто скотарські праін-доевропейські спільноти з переважанням відгінної форми скотарства (пасторалізм).

IV тис. до н.е. – приручення коня, швидке поширення колісного транспорту.

III тис. до н.е. – до Василівки потрапляють перші бронзові вироби.

Перша половина III тис. до Р.Х. – сплеск курганного будівництва у Василівському районі та зведення мегалітичних споруд в усьому світі.

II тис. до н.е. – доба кінних колісниць на просторах від Китаю до Північної Африки; кінець географічної ізоляції віддалених куточків Євразії: запрацював "Степовий міст" від Карпат до Східного Китаю, процвітає Бурштиновий Бузький шлях.

Середина II тис. до н.е. – Василівський край стає лісостепом і рясно забудовується землеробськими поселеннями.

12 ст. до н.е. – занепад землеробських поселень на території Василівського району.

11 – 9 ст. до н.е. – на території Василівки вперше з'являються залізні вироби.

Початок I тис. до н.е. – перехід Василівки до кочового скотарства (номадизму), небувало розмаху набуває работоргівля.

900 р. до н.е. – зникають постійні поселення і поширюються підкурганні поховання Кіммерійського типу; Василівські степи вперше опановують кінні вершники.

Середина 7 ст. до н.е. – влада у Василівці переходить від Кіммерійців до Скитів.

7 – 6 ст. до н.е. – бурхливий розвиток землеробів Лісостепу, північніше Василівки і грецька колонізація Північного Причорномор'я, південніше Василівки.

6 ст. до н.е. – майже одночасна поява релігійних реформаторів усюди в Євразії: Заратустра (Персія, Мідія), Магавіра і Будда (обидва – з держави Магадга в північно-східній Індії), Конфуцій (Китай), Мойсей (Палестина) та інш.

514 р. до н.е. – похід Дарія (царя Персії) на Скитів (дійшов до р.Корсак, Бердянськ на сході й Гелона на півночі).

5 – 4 ст. до н.е. – розквіт Великої Скитії, спорудження царських (і більшості рядових) скитських курганів у Причорномор'ї.

5 – 3 ст. до н.е. – на Дніпрі будується Метрополь (Кам'янське Городище – столиця Скитії) та ряд синхронних з ним городищ і неукріплених поселень по обох берегах Нижнього Дніпра (з розвинутим металургійним і ковальським ремеслами), в тому числі й Василівське городище на Лисій Горі.

4 ст. до н.е. – Боспор перебирає в Ольвії торгівлю з Василівкою.

Середина 4 ст. до н.е. – вершина могутності Скитії за царя Атея. Переможний похід на торгових конкурентів Фракійців-одрисів (спільно з Пилипом II Македонським).

339 р. до н.е. – Пилип II розгромив Скитів (цар Атей загинув).

331 р. до н.е. – похід Зопіріона (полководця Олександра Македонського) на Скитію. Осада Ольвії. Відступ і загибель всього війська (разом з полководцем) від Скитів.

331 – 323 рр. до н.е. – Азійські походи Олександра Македонського, сина Пилипа II.

4 ст. до н.е. – початок масового виготовлення й використання залізних вістер стріл у Нижньому Подніпров'ї.

Початок 3 ст. до н.е. – занепад Великої Скитії, припиняється будівництво скитських курганів на території Василівського краю.

Друга пол. 3 – 2 ст. до н.е. – глибока господарська криза пізньоскитського населення Василівського степу (обмаль будь-яких археологічних пам'яток цього часу).

Додаток Ч.ІІІ.-Б

Хронологія одомашнення рослин і тварин в Давньому Світі:

8600 – 8000 рр. до н.е. – зародження харчового виробництва на Близькому Сході (Родючий Півмісяць); одомашнення ячменю, пшениці, гороху, льону.

8200 р. до н.е. – одомашнення гарбузів і кабачків в Америці (Нанчок, Перу) → 7,5-6 тис. р. до н.е. – в Мексиці (долина Оахака). А ось пляшкові гарбузи (тикви, які використовували замість тари) були одомашнені в Азії і принесені доколумбовими колоністами з собою в Америку (що доводить ДНК аналіз).

8000 р. до н.е. – одомашнення кіз в Західному Ірані.

7000 р. до н.е. – одомашнення зубрів → корів і вепрів → свиней.

7000 р. до н.е. – раптово з'являється вже розвинуте землеробство в долині Інду.

6800 р. до н.е. – землеробство поширюється в Греції, на Кіпрі, в Південній Азії;

6000 р. до н.е. – поширилося на Дунайський басейн, Кавказ, Туркменістан; трохи пізніше → досягло Єгипту;

7 – 6 тис. до н.е. – на Півночі Китаю одомашнене просо (майбутня рослина кочівників). В Європу поширилося в II-му тис. до н.е., оминаючи Передню Азію (степами, з кочовими племенами).

до 5400 р. до н.е. – землеробство поширюється в Центральній Європі;

до 5200 р. до н.е. – землеробство поширюється в Південній Іспанії;

4000 р. до н.е. – одомашнення коней (відбулося в Україні).

до 3500 р. до н.е. – землеробство поширюється в Британії.

Вже в сер. III тис. до н.е. – в північно-східних районах Китаю вирощувалися коноплі для виробництва тканин. А в II тис. до н.е. – в Індії вже вирощували бавовну.

II тис. до н.е. – поширення проса ("культура кочівників") з Китаю до Європи.

В Добу Бронзи – голозерний ячмінь заміняється плівчастим, а плівчасті пшениці – голозерними (тверда і м'яка). Ці нововведення поширилися з південного узбережжя Каспійського моря → на Бл.Схід і Середземномор'я. В Україну м'які сорти пшениці прийшли 2-ма шляхами: з Кавказу і з Малої Азії (разом з греками-колоністами з Мілету). В I тис. до н.е. – плівчасті пшениці (переважно двозернянка) в Європі масово заміняються на голозерні.

Борошно і хліб з'являються тільки з появою жорен, а кам'яні зернотерки дозволяли готувати лише каші та коржі.

5 – 4 ст. до н.е. – акліматизація винограду в Грецьких колоніях Боспору і Херсонесу.

В Римський час (і ще більше в часи Пізнього Середньовіччя) в Європі поширилися жито й овес (які до цього були бур'янами в посівах ячменю та пшениці).

1 – 2 ст. по н.е. – акліматизація винограду в Грецьких колоніях Нижнього Побужжя і Подністров'я.

4 – 5 ст. по н.е. – одомашнена гречка на теренах Північного Китаю. В Європі відома тільки з Середньовіччя (поширилася з Арабами та Монголами).

10 – 11 ст. по н.е. – з Візантії на терени Русі поширюються капуста і буряк (походять зі Середземномор'я); морква, цибуля та часник (походять з Бл.Сходу), кріп і петрушка.

16 ст. по н.е. – з Америки в Європу, як декоративні квітки, завезли соняшник, картоплю (походить з Анд), помідори. Як овочі, картопля і помідори почали вирощуватися з 18-го ст. А соняшник, як масляниста рослина, почав вирощуватися з 19-го ст.

Поширення деяких одомашнених тварин на території України:

7 – 6 тис. до н.е. – свиня.

4.200 р. до н.е. – коза.

3.500 р. до н.е. – бик.

Друга половина IV тис. до н.е. – кінь.

Додаток Ч.ІІІ.-В

Хронологія Палеоклімату післяльодовикової доби:

8 тис. р. до н.е. – після стрімкого відступу льодовика, теплі та вологі повітряні маси з Атлантики перемістилися на північ. До цього, впродовж усього Льодовикового періоду вони зволожували Північну Африку, Середземномор'я і Близький Схід (від тепер тут почала утворюватися зона пустель).

5000 – 3500 рр. до н.е. – максимум загальнопланетарного потепління на планеті Земля; рівень Світового Океану значно перевищив сучасні параметри, що спричинило грандіозні зміни берегових ліній.

4700 – 3500 рр. до н.е. – кліматичний оптимум для України.

Від 3500/3800 р. до н.е. – погода почала псуватися.

3300 – 3100 рр. до н.е. – в усій Евразії встановився холодний і сухий клімат, в т.ч. сильні посухи в Межиріччі.

3199 р. до н.е. – пік похолодання (внаслідок виверження вулкану на Алеутських островах).

3190 р. до н.е. – виверження вулкану Гекла в Ісландії («ядерна зима» не лише в Україні, а й на інших континентах).

До 3000 р. до н.е. – клімат став різко континентальним. Сахара перетворилася на пустелю (цивілізація Єгипту загнана в долину Нілу та оази).

Після зламу 4 – 3 тис. до н.е. – катастрофічно скоротилася землеробська лісостепова смуга; степи поширилися на сотні кілометрів на північ; саме тоді переважно і сформувалися українські чорноземи.

У III-му тис. до н.е. – степи доходили до межі Києва.

2060 – 1600 рр. до н.е. – посуха і раптовий демографічний спад у басейні Хуанхе.

2000 р. до н.е. – негативні кліматичні зміни досягли максимуму (зруйнували системи культур Середньої Бронзи – Шнурової та Катакомбної).

17 – 13 ст. до н.е. – теплий і вологий клімат сприяв осіданню населення та демографічному вибуху населення Пізньої Бронзи в 15 – 13 ст. до Р.Х. + в цей час не було воєн, тривала політична стабільність.

1500 р. до н.е. – Лісостеп поширився на весь Південь України (що сприяло землеробству), а Лісова смуга дійшла на півдні аж до Черкаської області включно.

Остання чверть II тис. до н.е. – клімат став надзвичайно сухим. [Але посуха на Півдні (в Степу) – це благодать для Полісся!].

Початок 12 – 10 ст. до н.е. – чергове погіршення клімату (сухий і холодний), системна криза, розвиток рухливого скотарства, відтік населення з Надчорномор'я.

Кінець II-го тис. до н.е. – між Дунаєм і Доном знову з'явилися степи.

10 ст. до н.е. – рівень Дніпра впав до історичного мінімуму за весь час існування цієї ріки. На північ від степів відбувся демографічний вибух величезного землеробського світу (Чорноліська культура й інші).

8 – 7 ст. до н.е. – похолодання і зволоження клімату в Європі.

На сер. I тис. до н.е. – рівень води в Чорному морі й гирлах великих рік все ще лишався на кілька метрів нижчим від сучасного.

Друга пол. 3 ст. до н.е. – надзвичайно холодний і посушливий клімат на півдні України (майже 100 років тривав сибірський клімат: 9 місяців – зима, решта – літо). 2 – 3 рази тоді Чорне море замерзло повністю! В 3-му ст. до н.е. у відкритому степу на захід від Дону немає жодних слідів перебування кочівників: ні Скіфів ні Сармат – пусто!

200 р. до н.е. – початок теплого Римського періоду.

Перша пол. – середина 1 ст. по н.е. – посуха в Середньому Подніпров'ї (зникають городища, люди переселяються в долини річок).

200 р. по Р.Х. – 500 р. по н.е. – холодний період темної епохи.

Від 4-5 – до 15 ст. по н.е. – значно зросла зволоженість в Європі (в т.ч. й в Україні).

800/900 – 1300 рр. по н.е. – Середньовічний Теплий період (сприятливий для Європи й Китаю, і згубний для Ісламського Півдня). Атлантичний оптимум Європи (волого і тепло), за цей період селяни вирубали й зорали 50% лісу Західної Європи. Демографічний вибух Вікінгів (відкрилися Північно-Атлантичні води, Гренландію називали "Зелена країна") і Тюрків (Центрально-Азійські пустелі перетворилися на степи).

993 – 1091 рр. по н.е. – в Полінезії раптове і дуже сильне похолодання.

1315 – 1321 рр. по н.е. – в Європі: час великих злив, які започаткували Малий Льодовиковий період.

1322 р. по н.е. – в Європі відбулося раптове похолодання після 7-річних безперервних злив (з 1315 р.).

1350 – 1850 рр. по н.е. – Малий Льодовиковий період Європи. Мав 2 фази похолодань: 13-15 і 17-19 ст. (в цей час було волого та холодно).

1500 р. по н.е. – в Новій Зеландії відбулося різке похолодання.

1645 – 1715 рр. по н.е. – найхолодніший період в усьому Світі (в межах Малеого Льодовикового періоду).

1860 р. по н.е. – (розпочалося і триває досі) майже безперервне Світове потепління клімату.